

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

С. В. АЛБУЛ, Р. В. МУКОІДА, Д.О. НОЗДРІН

ВИКОРИСТАННЯ МАТЕРІАЛІВ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ ЗА ФАКТАМИ
ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

Одеса – 2014

УДК 343.9:343.851:341(075)

ББК 67.515:67.91 я7

А45

Рекомендовано до друку Навчально-методичною радою
Одеського державного університету внутрішніх справ
Протокол від 04 листопада 2014 р. № 5

Авторський колектив:

Албул Сергій Володимирович – начальник кафедри ОРД ФПФПКМ ОДУВС, кандидат юридичних наук, доцент;

Мукоїда Руслан Вікторович – заступник начальника кафедри ОРД ФПФПКМ ОДУВС, кандидат юридичних наук, доцент;

Ноздрін Дмитро Олександрович – доцент кафедри ОРД ФПФПКМ ОДУВС, кандидат юридичних наук.

Рецензенти:

Л. І. Аркуша – доктор юридичних наук, професор (Національний університет «Одеська юридична академія»);

М. Б. Саакян – доктор юридичних наук, професор (Одеський державний університет внутрішніх справ).

Албул С. В., Мукоїда Р. В., Ноздрін Д.О.

Використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності у кримінальному провадженні за фактами торгівлі людьми / С. В. Албул, Р. В. Мукоїда, Д.О. Ноздрін – Одеса : ОДУВС, 2014. – 103 с.

Метою навчального посібника є ґрунтовне комплексне розроблення проблемних питань, які виникають під час використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності у кримінальному провадженні за фактами торгівлі людьми, який базується на узагальненні практики діяльності ОВС України та контрольної-наглядової діяльності державних органів з урахуванням вимог діючого вітчизняного та міжнародного законодавства.

Посібник розрахований на курсантів та слухачів навчальних закладів МВС України, а також для проведення занять в системі професійної підготовки практичних працівників оперативних підрозділів МВС України.

УДК 343.9:343.851:341(075)

ББК 67.515:67.91 я7

© Албул С. В., Мукоїда Р. В., Ноздрін Д.О., 2014.

© ОДУВС, 2014.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. Соціальна обумовленість встановлення кримінальної відповідальності за торгівлю людьми	
1.1. Поняття торгівлі людьми: історичні та міжнародно-правові аспекти.....	7
1.2. Стан торгівлі людьми в Україні.....	23
РОЗДІЛ 2. Об’єктивні ознаки складу злочину, передбаченого ст. 149 КК України «Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини»	
2.1. Об’єкт і предмет складу злочину, передбаченого ст. 149 КК України.....	38
2.2. Об’єктивна сторона складу злочину, передбаченого ст. 149 КК України.....	53
РОЗДІЛ 3. Суб’єктивні ознаки складу злочину, передбаченого ст. 149 КК України «Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини»	
3.1. Суб’єкт складу злочину, передбаченого ст. 149 КК України.....	75
3.2. Суб’єктивна сторона складу злочину, передбаченого ст. 149 КК України.....	83

Вступ

Одним із пріоритетних напрямів соціальної політики України є боротьба зі злочинністю, в тому числі злочинами проти волі, честі та гідності особи. Одним із злочинних посягань у даному сегменті суспільних відносин є торгівля людьми.

Торгівля «живим товаром» отримала на сьогодні достатньо широке розповсюдження у всьому світі. За оцінками міжнародних організацій, в тому числі товариства Червоного Хреста, кожного року від 700 тис. до 4 млн. людей у всьому світі купуються, продаються або утримуються в неволі. З цієї цифри третина осіб – жінки і підлітки, яких використовують як секс-рабів. І якщо у 60 – 70-ті роки «живий товар» надходив, як правило, з Таїланду, Філіппін, Колумбії, у 80-х роках – з Польщі, Чехії, Румунії, Албанії, то, починаючи з 90-х, приносить злочинцям біля 7 млрд. років доларів США щорічного прибутку. А в останні роки прибутки стають ще масштабніше, можна сказати – надприбутки. У західних борделях стали «працювати» в основному жінки із країн колишнього СНД. За оцінкою центру ООН по запобіганню міжнародним злочинам, щорічно з країн пострадянського простору вивозиться понад 500 тис. жінок і підлітків, яких змушують займатися проституцією і присилують до рабської праці. За розміром отримання доходів унаслідок здійснення злочинної діяльності торгівля людьми займає третє місце після торгівлі наркотиками та зброєю і приносить злочинцям надприбутки[1].

Торгівля людьми – це добре організований транснаціональний злочинний бізнес, тісно пов'язаний з такими явищами як проституція, наркоманія та порноіндустрія. Особливо актуальною є вона сьогодні і для України, де в останній час торгівля людьми (особливо жінками з метою їх сексуальної експлуатації) отримала значне поширення. Так, за оперативними даними Міністерства внутрішніх справ України, кожного року її жертвами стає біля двох тисяч громадян України [2, с. 5]. За даними Державної судової адміністрації України, у 2009 році судами України було розглянуто всього 67 кримінальних справ за статтею 149 Кримінального кодексу (далі – КК) України, яка передбачає

відповідальність за торгівлю людьми, у 2010 році – 109, у першому кварталі 2010 р. виявлено 15 організованих злочинних груп, що вчинили злочини, пов'язані з торгівлею людьми, 6 з яких мають транснаціональний характер (за участю іноземних громадян). Статистичні дані за 2012 рік свідчать, що зі 173 осіб, які були фігурантами у злочинах, пов'язаних з торгівлею людьми, до кримінальної відповідальності було притягнуто 138 осіб, 7 з них – були неповнолітніми. У порівнянні з 2011 роком, коли до кримінальної відповідальності було притягнуто 131 особу, ці показники зросли [3, с. 196].

Викладені положення можуть бути використані: в науково-дослідницькій діяльності – з метою подальшого наукового вивчення питань, пов'язаних з кримінальною відповідальністю за торгівлю людьми; у законотворчості – з метою удосконалення чинної редакції ст. 149 КК України; у практичній діяльності правоохоронних органів, які застосовують закон про кримінальну відповідальність у боротьбі з таким явищем; у навчальному процесі – при викладанні студентам (курсантам) курсу Особливої частини кримінального права, при підготовці відповідних розділів підручників, навчальних посібників, науково-практичних коментарів до КК України 2001р., а також для поширення правової культури та поглиблення знань з проблем протидії вищезазначеному злочинові.

РОЗДІЛ 1. Соціальна обумовленість встановлення кримінальної відповідальності за торгівлю людьми

1.1. Поняття торгівлі людьми: історичні та міжнародно-правові аспекти

Людина споконвічно прагнула бути вільною: вільно існувати, вільно обирати місце проживання, професію, дружину (чоловіка), вільно виражати погляди і переконання, сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої тощо. Реалізувати ж ці права їй не завжди вдавалося, оскільки такі природні блага, як воля (свобода) та особиста недоторканність, постійно піддавалися всіляким обмеженням. Але раніше неможливість або обмежена можливість реалізації людиною цих прав, як правило, були пов'язані з історичною еволюцією української держави і сприймаються як даність.

Тому, явище купівлі-продажу людей не може претендувати на роль нового для суспільства феномену, хоча сьогодні інколи його і називають таким. В якості предмета торгівлі людину почали використовувати ще в епоху формування товарних відносин у суспільстві. Спочатку під торгівлею людьми розуміли продаж людини в рабство. Работоргівлі передувало насильницьке захоплення аборигенів Африки, значної частини Австралії, Азії, островів Тихого океану, Карибського басейну та інших районів [4, с. 135]. Одні держави нападали на інші та поповнювали таким чином кількість своїх рабів. Займались цим промислом і окремі купці (М. Грушевський описує, як у період до заснування Київської держави візантійські купці возили до Царгорода невольників, захоплених у володіннях київських князів) [5, с. 46]. У розвинутих державах Стародавнього світу існував чіткий розподіл громадян на вільних та рабів. Для того, щоб вільна людина тих часів стала рабом, повинна була трапитися виняткова подія, зокрема насильницьке викрадення та наступний продаж її у рабство. Від подібних випадків воля вільного громадянина вже тоді охоронялась законами та силою держави. Характерною рисою торгівлі людьми

згаданих часів було те, що негативного забарвлення у кожній державі набували лише викрадення та торгівля вільними громадянами. Купівля-продаж полонених ворогів, захоплених жителів малорозвинених племен, іноземців та власних рабів вважались, говорячи сучасною мовою, нормальною підприємницькою діяльністю, котра не засуджувалась ні законами ні мораллю. Наприклад, у російськомовному перекладі Старого Завіту Біблії (Книга “Вихід”, 21:16) сказано: «Кто украдет человека (из сынов Израилевых) и (поработив его) продаст его, или найдется он в руках у него, то должно предать его смерти» [6, с. 49]. Тобто, як викрадати, так і продавати, згідно з цим авторитетним джерелом, заборонялось тільки синів Ізраїлевих (вільних громадян Ізраїлю). Наведений приклад, так само як і вся історія держави та права Стародавнього світу і Середніх віків, свідчить про те, що боротьба із торгівлею людьми (викраденням та продажем у рабство вільної людини) суспільство почало набагато раніше, ніж із самим рабством.

Джерела права Стародавнього сходу, Франкської держави, середньовічної Англії, середньовічних держав Закавказзя підтверджують караність торгівлі вільними людьми в часи розквіту рабства. Так, згідно з Артхашастрою (I тис. до н.е. – I тис. н.е.), накладався штраф на родича, який «продає або заставляє неповнолітнього шудру, якщо він вільний, а не вроджений даса (раб)». Згідно з Законами Іне (VII ст. н.е.), передбачався штраф у випадках продажу «за море» свого співвітчизника; ст. 45 КК Зводу законів «Тайхо Рицурьо» (702 – 718 рр.) передбачала покарання каторгою за «...викрадення, продаж чи обернення у рабство вільної людини» [7, с. 60]. Покарання за викрадення вільної людини передбачалось і у Законах царя Хаммурапі (XVIII ст. до н.е.), Саксонському капітулярії (між 775 і 790 рр.), Законах Холтаря і Едріка (VII ст. н.е.), Вірменському судбнику Міхтара Гоша (кінець XII – початок XIII ст.), в судбнику Бека і Агбуга (XIV ст.) [7, с. 12].

Давні джерела вітчизняного права не є винятком і також підтверджують караність торгівлі людьми як діяння, пов’язаного з викраденням людей вільного стану та продажем їх у рабство. Договір Олега з греками 911 р [1, с. 28], Руська

правда (ст. 29 Короткої редакції) [8, с. 31], Судебник Великого князя Іоана III (1497 р., ст. 9-11) [8, с. 83], Соборне укладення царя Олексія Михайловича (1649 р., гл. XXII) [8, с. 248], Устави Петра Великого (Воїнський Устав, арт.187, Морський Устав, кн. V, гл.32, арт.125) [9, с. 787, 341], Зведення законів кримінальних 1832 р. (гл. VI) [10, с.61–62] та інші вітчизняні джерела права передбачали нещадні покарання (переважно смертю) за викрадення та продаж вільної людини.

Незважаючи на таку жорстку позицію щодо охорони свободи вільних громадян від викрадення та продажу їх у рабство, для суспільства Стародавнього світу та Середньовіччя характерним був стан залежності одних вільних громадян від інших. Так, у римському праві (Інституції Гая 143 р. н.е.) в кабальному становищі перебували не тільки раби, а й діти стосовно свого батька аж до його смерті, а так само і дружина стосовно свого чоловіка. Перехід права влади над людиною здійснювався шляхом так званої манципації (уявного продажу людини). Жінки вступали під владу свого чоловіка шляхом манципації (батько продавав свою дочку її майбутньому чоловікові), а діти могли вийти з-під влади батька лише шляхом еманципації – коли батько продавав їх у кабалу, а покупець звільняв їх від кабали (відпускав на волю) [7, с. 106-112]. Однак, подібні діяння не розцінювались як торгівля людьми, не засуджувались та вважались традиційними в суспільстві.

Таким чином, найдавніше поняття торгівлі людьми як злочинного діяння включало дві наступні ознаки: 1) насильницьке захоплення чи викрадення вільного громадянина держави; 2) продаж його в рабство (отримання грошей від покупця за передачу йому особи та усвідомлення того факту, що продана особа потрапить у рабство). По суті, такі діяння були ні чим іншим, як работоргівлею, з тією лише відмінністю, що коли ми сьогодні говоримо про работоргівлю, то засуджуємо будь-який продаж у рабство та взагалі рабство, а в ті часи закони кожної окремої держави засуджували лише продаж у рабство свого вільного громадянина. Доцільність існування самого рабства тоді була незаперечною.

Однак, разом із наведеним розумінням поняття торгівлі людьми з'являються закони, згідно з якими це поняття ототожнювалось також із продажем людини для використання у проституції (такий продаж людини, коли покупцем є особа, що займається звідництвом) або безпосередньо із звідництвом. Одним із таких джерел права середньовічної Німеччини була Кароліна, прийнята у 1532 р [7, с. 287]. Стаття СХХІІ цього документу передбачала покарання за продаж дружини чи дітей «для непотребства» з метою наживи. Вже на початку ХІХ сторіччя кримінальні кодекси більшості європейських держав передбачали покарання за звідництво. Поняття кримінально караного звідництва у різних країнах мало свої відтінки: від простого сприяння розбещенню (ст. 334 Французького кримінального кодексу 1810 р.) до звідництва з обов'язковою наявністю обману або вчинюваного у вигляді промислу, чи вчинюваного батьками, чоловіком, опікунами тощо (ст. 345 Італійського укладення 1890 р., ст.ст. 180 та 181 Германського укладення 1870 р.) [11, с. 109–110]. Склалося так, що звідництво також почали називати торгівлею людьми. Таким чином, передумови для неоднозначного розуміння торгівлі людьми сформувалися вже у ХVІ сторіччі.

У ХІХ сторіччі набуває актуальності проблема боротьби з вивезенням жінок із однієї країни в іншу для їх використання у проституції. Це явище починає швидко поширюватися. Згідно з доповіддю, що її зробила баронеса Фон-Лангенад на Конференції з питань запобігання торгівлі жінками з метою розпусти в Парижі в 1902 р., лише у Відні кількість людей, що промишляли продажем жінок за кордон, становила майже 180 осіб. Щорічно вони вивозили з Чехії, Галичини, Угорщини та продавали у Константинополі, Ріо-де-Жанейро та Буенос-Айресі майже 1500 молодих жінок [12, с. 177–178]. Подібні діяння також почали називати торгівлею людьми. Таким чином, до поняття торгівлі людьми додалась ще одна ознака – переміщення (через кордон або в межах країни).

На той час найбільш поширеним у Європі та Америці, що характеризував вивезення за кордон та продаж жінок для використання у проституції, був

англомовний термін *white slave traffic* (торгівля білими рабіннями) [11, с. 117]. Він ніби відокремлював торгівлю жінками з метою використання у проституції від работоргівлі (*slave-trade*), хоча і перший, і другий терміни підпадали під загальне поняття торгівлі людьми (*trafficking in person*) [13, с. 54]. Оскільки законодавства більшості європейських країн на той час вже визнавали злочином звідництво, юристи тих часів почали трактувати продаж жінок за кордон для використання у проституції саме як звідництво. Крім цього, у кримінальних законах деяких держав продаж жінок за кордон для використання у проституції отримав самостійне закріплення як міжнародне звідництво. Наприклад, у Англійському кримінальному законодавстві передбачалось покарання каторгою за залучення чесної жінки або дівчини до розпусти за кордоном, згідно з Невшательським кримінальним укладенням 1891р. каралось викрадення дівчини, котрій ще не виповнилось 16 років, з метою відправлення її за кордон або експлуатації з метою розбещення [11, с. 110].

Разом із тим, як вже зазначалося, про торгівлю людьми як про злочин у вітчизняному законодавстві було відомо, сягаючи ще часів Стародавньої Русі. Зокрема, Руська Правда (ст. 38 Розширеної редакції) говорить про відповідальність за крадіжку і подальшу продаж челядина. Щоб обмежити свавілля варягів, які займалися переманюванням рабів із метою їх перепродажу на ринках, ст. 11 Руської Правди Короткої редакції за Академічним списком встановлювала: якщо на третій день після втечі челядина до варяга його не видавали потерпілому господареві, то приховувач був зобов'язаний не лише повернути утікача, але й заплатити штраф «за образу» його господаря [14, с. 128].

Соборним Уложенням (1649 р.) царя Олексія Михайловича викрадення жінок і малолітніх каралося смертною карою. Аналогічне покарання за викрадення і продаж людей передбачалося Статутом Петра Великого (Військовий Статут, арт. 187, Морський Статут, кн. V, гл. 32, арт. 125) [15, с. 64]. Зведенням законів Російської імперії, складеним за повелінням імператора Миколи Павловича, вчинення зазначеного злочину

каралося позбавленням майна, биттям батогами і засланням на каторжні роботи (ст. 429, глава VI); таке ж покарання передбачалося і за викрадення дітей (ст. 430, глава VI).

Уложенням про покарання кримінальні і виправні у редакції 1885 р. було передбачено відповідальність за повне позбавлення волі, до якого відносили продаж у рабство (ст. 1410), торгівлю африканськими неграми (ст. 1411), викрадення дітей (ст.ст. 1407-1409) і жінок (ст.ст. 1529-1530). До того ж, ст. 1410 передбачала не лише продаж у рабство, а й будь-яку іншу передачу російських підданих за межі країни під різними приводами, наприклад, продаж жінок за кордон для роботи у будинках розпусти [16, с. 711].

У свою чергу, викрадення дітей могло проявлятися у трьох головних формах: 1) викрадення у вузькому розумінні; 2) їх підміна; 3) самовільне утримання у себе. Покарання за самовільне утримання дитини посилювалося, якщо її було викрадено або приховано «для жебрацтва чи іншого аморального заняття, або із корисливою метою». Можна припустити, що до «корисливої мети» могли бути віднесені також випадки викрадення дітей для подальшого продажу.

Згідно з Кримінальним Уложенням 1903 р. каралося викрадення дітей до 14 років (ст. 502), їх самовільне утримання (ст.ст. 503, 504), викрадення неповнолітніх від 14 до 16 років (ст. 505). Окрім того, у ст. 500 цього документа йшлося про утримання у будинках розпусти осіб жіночої статі, не внесених до списку жінок, які вдаються до розпусти. Уложенням встановлювалася також відповідальність за продаж або передачу людей в рабство чи в неволю, торгівлю неграми (ст. 501) [17, с. 487].

Останньою редакцією зазначеного документа передбачалася відповідальність за: прийняття до будинку розпусти особи жіночої статі молодше 21 року (ст. 529); схилення особи жіночої статі до заняття розпустою насильством, погрозою, обманом чи зловживання владою; схилення жінок названими способами до виїзду за кордон із метою заняття там розпустою; заняття вказаними злочинними діяннями професійно (ст. 526); отримання

особою чоловічої статі, також професійно, матеріальної користі від жінки, яка вдається до розпусти, перебуваючи під його впливом або у його залежності (сутенерство); професійне вербування осіб жіночої статі для заняття розпустою у вигляді промислу із метою отримання матеріальної користі (ст. 527) [17, с. 495].

Після Жовтневої революції 1917 р. в УРСР кримінально караним було викрадення, утримання чи підміна чужої дитини, зокрема, із корисливою метою (ст. 162 КК УРСР 1922 р.) [18, с. 76]. На наш погляд, до такої мети можна віднести випадки викрадення дитини для подальшого продажу. Окрім того, ст. 170 КК УРСР встановлювала відповідальність за примус до заняття проституцією, ст. 171 – за звідництво, утримання будинків розпусти, а також вербування жінок для проституції.

Глобалізація у світовому масштабі, дедалі зростаюча взаємозалежність та взаємопов'язаність між собою окремих країн та цілих регіонів спричинила безпрецедентне поширення наприкінці ХХ ст. цього антигуманного явища. Це, в свою чергу, призвело до розгортання міжнародної кампанії, спрямованої на боротьбу з цим злом. Однак через багатоаспектність проблеми торгівлі людьми, протидія їй проводилась в кількох різних напрямках.

Перший напрямок – боротьба із работорівлею та рабством. На розвиток цього напрямку вирішальний вплив мали масові народні повстання у США. Президент США Авраам Лінкольн видає прокламацію про звільнення рабів у 1863 р., а у 1865 році внесено відповідні поправки до Конституції США. Після скасування рабства в США світовий ринок збуту рабів істотно скоротився, але як рабство, так і работорівля ще довгий час зберігались у Ліберії, Ефіопії, Тибеті та деяких інших країнах [19, с. 51]. В цей же час Царським маніфестом від 19 лютого 1861 р. було скасоване кріпосне право в Росії [20, с. 442]. Саме тоді з'являються перші міжнародні угоди щодо боротьби із работорівлею: рішення Віденського конгресу 1815 р., рішення Ахенського конгресу 1818 р., рішення Берлінської конференції 1885 р., рішення Брюссельської конференції 1890 р. Країни-учасниці цих угод визнали злочинними всі дії з торгівлі рабами,

незалежно від попереднього статусу та походження проданої в рабство людини. Країни, що брали участь у Брюссельській конференції, зобов'язались внести конкретні зміни у національні законодавства щодо кримінально-правової заборони работоргівлі. У 1919 р. держави-учасниці Ліги Націй підписали Сен-Жерменську конвенцію, яка змінювала Берлінський Генеральний акт 1885 р., Брюссельський Генеральний акт, Декларацію 1890 р. та підтверджувала рішучість країн-учасниць домогтися цілковитого скасування работоргівлі в усіх формах [21, с. 15–16]. Незважаючи на це, работоргівля ще досить тривалий час продовжувала залишатись дуже поширеним промислом. Цьому сприяла та обставина, що наголос робився на боротьбі із работоргівлею, але використання рабської праці практично не засуджувалось. Спроба вплинути на таке становище була реалізована у Конвенції про рабство від 25 вересня 1926 р. зі змінами від 7 грудня 1953 р. У ч. 1 ст. 1 цієї Конвенції наголошується, що «рабство – це такий стан або становище людини, над якою здійснюються атрибути права власності або деякі з них». Згідно зі ст. 2 цього документа країни-учасниці зобов'язались «продовжувати домагатися повної ліквідації рабства у всіх його формах» [22, с. 132]. Незважаючи на те, що прийняття цієї Конвенції було великим кроком у справі боротьби з рабством, міжнародна конференція у 1947 р. констатувала, що у світі на той час все ще налічувалось близько 9 млн. рабів [114, с. 168]. Тому прагнення світового співтовариства домогтися повної ліквідації рабства в подальшому було реалізовано у більш прогресивній Додатковій Конвенції про скасування рабства та інститутів, тотожних з рабством від 7 вересня 1956 р. Згідно з пунктом с ст. 7 згаданої конвенції «під работоргівлею визнаються і в неї включаються всі дії, пов'язані із захопленням, придбанням якої-небудь особи або із розпорядженням нею з метою обернення її в рабство; всі дії, пов'язані із придбанням раба з метою його продажу або обміну; всі дії щодо продажу або обміну особи, придбаної з цією метою, та взагалі всяка діяльність з торгівлі та перевезення рабів будь-якими транспортними засобами» [23, с. 140]. Заборону рабства також було закріплено в таких авторитетних міжнародних документах, як Загальна декларація прав

людини 1948 р. [24, с. 18–24] та Європейська конвенція про захист прав людини і основних свобод 1950 р. [25, с. 17-28].

Викладене свідчить, що, на відміну від середньовічного розуміння проблеми, сьогодні злочинним вважається продаж людини у рабство незалежно від її попереднього стану (вільного чи рабського). Такий підхід до проблеми боротьби з рабством свідчить про розвиток та гуманізацію суспільства.

Другий напрямок міжнародної боротьби із торгівлею людьми розвивався в плані протистояння широко розповсюдженому явищу продажу жінок за кордон з метою розпусти, а також боротьби зі звідництвом. У 1899 р. в Лондоні відбувся Міжнародний конгрес з питань боротьби із торгівлею жінками з метою розпусти. Він констатував наявність великої кількості випадків вивезення молодих дівчат з Європи до Південної Америки, де їх продають у борделі, власники яких примушують дівчат займатися проституцією. Конгрес закликав держави до укладання багатосторонніх угод з приводу боротьби з цим злом. У 1902 р. в Парижі було проведено Дипломатичну Конференцію, котра підтримала та розширила лондонські ініціативи [12, с. 181]. Вона ініціювала низку міжнародних угод про співробітництво у цій галузі:

1) Міжнародний договір від 18 травня 1904 р. про боротьбу із торгівлею білими рабинями зі змінами, внесеними в нього Протоколом, затвердженим Генеральною Асамблеєю ООН 3 грудня 1948 р.;

2) Міжнародна Конвенція від 4 травня 1910 р. про боротьбу із торгівлею білими рабинями зі змінами, внесеними в неї вищезгаданим Протоколом;

3) Міжнародна Конвенція від 30 вересня 1921 р. про боротьбу із торгівлею жінками та дітьми зі змінами, внесеними в неї Протоколом, прийнятим Генеральною Асамблеєю ООН 20 жовтня 1947 р.;

4) Міжнародна Конвенція від 11 жовтня 1933 р. про боротьбу із торгівлею повнолітніми жінками зі змінами, внесеними в неї вищенаведеним Протоколом [26, с. 144].

Правонаступницею згаданих міжнародних документів та проекту Ліги Націй, підготовленого у 1937 р., повинна була стати Конвенція про боротьбу із торгівлею людьми та експлуатацією проституції третіми особами від 21 березня 1949 р. (надалі – Конвенція). Однак цей міжнародний документ безпідставно звужив поняття торгівлі людьми, позбавивши його головної, на наш погляд, ознаки – ознаки продажу людини. Безпосередньо поняття торгівлі людьми у Конвенції не розкривається, однак відповідно до її назви та змісту під торгівлею людьми Конвенція мала на увазі лише звідництво та експлуатацію проституції. Так, згідно зі статтями 1-4 Конвенції країни-учасниці зобов'язуються піддавати покаранню кожного, хто: 1) для задоволення похоті іншої особи зводить, схиляє або спокушає з метою проституції іншу особу, навіть із її згоди; 2) для задоволення похоті іншої особи експлуатує проституцію іншої особи, навіть із її згоди; 3) утримує будинок розпусти або керує ним, або свідомо фінансує чи бере участь у його фінансуванні; 4) здає в оренду або орендує будівлю чи інше місце навмисно для їх використання з метою проституції третіми особами; 5) готується до вчинення зазначених вище дій чи робить замах на їх вчинення; 6) навмисно бере участь у зазначених діях [27, с. 145].

Наведені положення Конвенції цілком переконують у її спрямованості винятково на боротьбу зі звідництвом та експлуатацією проституції. Ні факт купівлі-продажу людини, ні її переміщення цією Конвенцією не охоплювались.

У зв'язку з названими недоліками Конвенції напрямок протидії безпосередньо продажу жінок за кордон з метою їх використання у проституції продовжував розвиватись самостійно. З цього приводу було прийнято Конвенцію про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок 1979 р. В літературі цілком справедливо наголошується, що цей документ не ототожнював торгівлю жінками із звідництвом, а також не вважав злочином проституцію [28, с. 9]. Положення Конвенції 1979 р. розкрито в Декларації про викорінення насильства щодо жінок 1997 р., котра розрізняє поняття «торгівля жінками» та «примушування до проституції» [29, с. 228]. Визнання цим

документом того факту, що акт торгівлі жінками може вчинюватись з іншою, крім сексуальної експлуатації, метою, було кроком до ширшого розуміння торгівлі людьми.

Найбільш відомою у боротьбі з торгівлею людьми серед останніх міжнародних документів стала Гаазька Міністерська Декларація європейських рекомендацій щодо ефективних заходів з попередження та боротьби із торгівлею жінками з метою сексуальної експлуатації 1997 р. У цій Декларації запропоновано цілий комплекс заходів у рамках Європи, Європейського Союзу, країн-кандидатів у члени співтовариства. Торгівля жінками у цьому документі визначається як «будь-які дії, спрямовані на легальне або нелегальне ввезення, провезення, перебування або вивезення з території країни жінок з метою їх прибуткової сексуальної експлуатації, з використанням примушування, зокрема насильства, погроз або обману, зловживання службовим становищем, або іншого тиску, в наслідок якого особа не має ніякого реального та задовільного вибору як тільки скоритися цьому тиску або вчиненим протиправним діям» [30, с. 19].

Як бачимо, еволюція поняття торгівлі людьми у цьому напрямку дійшла до повного ігнорування ознаки продажу чи іншої незаконної угоди щодо людини та зробила головними ознаками цього явища – переміщення, насильницьке утримування та сексуальну експлуатацію.

Тут слід відмітити, що Україна займала не надто активну позицію з приводу діяльності світової спільноти у боротьбі з торгівлею людьми. Однак, наведені міжнародні процеси знайшли своє відображення зокрема в ст. 155 КК РРФСР редакції 1926 р. [31, с. 283], в статтях 170, 171 КК УРСР редакції 1922 р. [18, с. 85]. Стаття 166 КК УРСР редакції 1927 р., яка майже дослівно повторювала аналогічні статті у двох названих кодексах, передбачала відповідальність за «примушування до заняття проституцією, звідництво, утримання кублиць розпусти, а також вербування жінок для проституції» [18, с. 77]. КК УРСР 1960 р. також забороняв звідництво для розпусти та утримання кублиць розпусти [32, с. 14].

Інші напрямки боротьби із торгівлею людьми розвиваються в плані протистояння примусовій праці (Конвенція про примусову чи обов'язкову працю 1930 р.) [33, с. 147–160], торгівлі дітьми для незаконного усиновлення (Женевська декларація прав дитини 1924 р., Декларація прав дитини 1959 р., Конвенція про права дитини 1989 р.) [34, с. 255–273]. Останнім часом також з'явилися нові напрямки, такі, як боротьба із торгівлею людьми з метою незаконного вилучення органів, а також із продажем людських ембріонів та плодів (Резолюція Комітету міністрів Ради Європи про узгодження законодавств держав-учасників з питань вилучення, пересадки і трансплантації матеріалів організму людини № (78) 29 1978 р.) [35, с. 102-104].

Рекомендація Ради Європи №1046 щодо використання ембріонів та плодів людини з метою діагностики, терапії, наукових досліджень, промислового використання та торгівлі 1986 р. констатувала, що прогрес у науці про життя та в медицині зробив юридичний статус ембріона і плоду особливо ненадійним [36, с. 101]. Нині їх юридичний статус взагалі не визначений законом (так, наприклад, у кримінальному судочинстві України традиційною і навіть аксіоматичною є точка зору, згідно з якою життя людини починається лише з моменту фізіологічних пологів, тобто ні людські ембріони, ні плоди кримінальним законодавством не охороняються). Наведена Рекомендація, на наш погляд, цілком справедливо акцентує увагу на тому, що людські ембріони та плоди потребують ставлення, гідного людини. Вважаємо, що їхні права повинні захищатись, в тому числі й законом про кримінальну відповідальність. Людські плоди та ембріони необхідно або повністю прирівняти в своєму статусі до новонародженої дитини, або охороняти самостійно. У першому випадку незаконні угоди стосовно них будуть підпадати під поняття торгівлі людьми. Другий варіант потребує самостійного дослідження.

Наприкінці ХХ сторіччя починають з'являтися комплексні за своїм характером міжнародні документи з приводу боротьби із торгівлею людьми, в котрих декларується намагання одночасної протидії різним проявам торгівлі

людьми. Підсумком цілої низки конвенцій ООН стала Пекінська платформа дій 1995 р., прийнята на VI Всесвітній конференції зі становища жінок. Цей документ пропонував боротись із торгівлею людьми у різних напрямках, а саме: за допомогою профілактичних заходів щодо рабства, торгівлі жінками з метою використання у проституції та в інших комерційних видах діяльності, пов'язаних із сексом, насильницькою працею, примусом до шлюбу [37, с. 222–228].

Останнім за часом міжнародним документом, спрямованим на протидію торгівлі людьми, став Протокол про попередження та запобігання торгівлі людьми, що доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності, прийнятий 15 листопада 2000 р. Згідно зі ст. 3 цього Протоколу торгівля людьми означає здійснення з метою експлуатації: вербування, перевезення, передачі, переховування або отримання людей шляхом погрози силою або її застосування чи інших форм примушування, викрадення, шахрайства, обману, зловживання владою чи вразливістю становища, або шляхом підкупу у вигляді платежів чи вигод, для отримання згоди особи, котра контролює іншу особу [38, с. 108].

Окремо у Протоколі розкривається поняття експлуатації, котра включає, як мінімум, експлуатацію проституції інших осіб та інші форми сексуальної експлуатації; примусову працю чи послуги, рабство чи звичаї, подібні до рабства, підневільний стан чи вилучення органів. Крім того, у цьому документі акцентується увага на двох обставинах. По-перше, згода жертви торгівлі людьми на заплановану експлуатацію не береться до уваги, якщо був використаний будь-який засіб впливу, що вказаний у визначенні торгівлі людьми. По-друге, вербування, перевезення, передача, переховування чи отримання дитини з метою експлуатації вважається торгівлею людьми навіть у тому випадку, коли вони не були пов'язані із застосуванням одного із засобів впливу, вказаних у визначенні торгівлі людьми [38, с. 108].

Як бачимо, Протокол намагається поєднати в понятті торгівлі людьми всі згадані тут напрямки розуміння цього явища. Міжнародна спільнота довго

рухалась у напрямку такої уніфікації, однак кінцевий результат такого поступу ще далекий від досконалості. Наведене визначення характеризує не так торгівлю людьми, як їх незаконну експлуатацію та пов'язані з нею явища – вербування, перевезення, передача, отримання людей тощо. У міжнародно-правовому визначенні торгівлі людьми немає головної ознаки явища, що визначається, це – купівля-продаж людини чи інша оплатна угода щодо людини.

Вважаємо, що навіть у рамках такого масштабного акту, як Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності, поняття торгівлі людьми повинно чітко відповідати змісту цього явища. Останній вимозі, серед перелічених у протоколі діянь, відповідають лише передача та отримання. Такі діяння, як вербування, перевезення, переховування та викрадення особи самостійно без мети або факту вчинення незаконної угоди купівлі-продажу щодо людини, не можуть називатись торгівлею людьми.

Положення наведених міжнародних угод та конвенцій в тій чи іншій мірі були реалізовані у національних законодавствах багатьох країн. Сьогодні близько 180 країн світу мають законодавство, спрямоване на протидію проявам торгівлі людьми [13, с. 58].

Нині в поняття торгівля людьми у світовому масштабі вкладають певною мірою різні явища, котрі мають певні спільні ознаки, головна серед яких – продаж (інша оплатна передача) людини. Торгівлю тлумачать як: 1) такий продаж людини, коли її покупець отримує над нею всі або майже всі атрибути права власності (работоргівлю); 2) продаж, що призводить до вчинення щодо людини інститутів та звичаїв тотожних з рабством, таких, як боргова кабала, сімейне рабство тощо; 3) вивезення для продажу або продаж людини за кордоном чи у своїй країні для використання у проституції або порнобізнесі; 4) продаж дитини для незаконного усиновлення; 5) використання ембріону чи плоду людини з корисливою метою (фактично продаж ембріону чи плоду); 6) продаж людини з метою незаконного вилучення її органів тощо.

Міжнародна спільнота приділяє багато уваги боротьбі з цим явищем. Заборона торгівлі людьми передбачена також в таких міжнародно-правових актах, як Конвенція про заборону торгівлі людьми та експлуатації проституції третіми особами (1949 р.), Європейська конвенція про захист прав і основних свобод людини (1950 р.), Додаткова конвенція про заборону рабства, работоргівлі, а також аналогічних рабству інститутів і практики (1956 р.), Протокол про попередження та припинення торгівлі людьми, особливо жінками та дівчатами, і покарання за неї, який доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності (2000 р.) Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми (2005 р.) та ін.

Швидке поширення цього антигуманного явища в сучасній Україні обумовило необхідність прийняття відповідних законів та інших нормативно-правових актів, спрямованих на боротьбу з «білим рабством». 24 березня 1998 р. Законом України «Про внесення змін у деякі законодавчі акти України», у зв'язку з прийняттям Закону України «Про внесення змін та доповнень у Кодекс про шлюб та сім'ю України» було введено норму (ст. 124¹ КК України 1960 р.) про відповідальність за торгівлю людьми [39, с. 4]. На нашу думку, ця норма мала ряд недоліків і була занадто недосконалою. Незначна кількість порушених кримінальних справ за ст. 124¹ КК України 1960 року (з 1998 по 2000 рік лише 55 справ) за значної фактичної поширеності торгівлі людьми засвідчила необхідність удосконалення кримінального законодавства про відповідальність за торгівлю людьми [40, с. 18].

У КК України 2001 р. норму про відповідальність за торгівлю людьми було закріплено у ст. 149 КК України. Законом України від 12.01.2006 р. № 3316-IV «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо вдосконалення відповідальності за торгівлю людьми та втягнення в заняття проституцією» було внесено відповідні зміни в назву та диспозицію ст. 149 КК України [41, с. 136]. Тим самим зроблено ще один крок до розбудови правової держави і внесок у міжнародну боротьбу держав з торгівлею людьми.

Основні механізми по викорінюванню цього явища також знайшли своє відображення в Програмі запобігання торгівлі жінками та дітьми, затвердженій постановою Кабінету Міністрів України від 25 вересня 1999 р. № 1768 [42]. У 1999 р. створено Координаційну Раду по боротьбі з торгівлею жінками та дітьми при Уповноваженому Верховної Ради України з прав людини.

Деякі аспекти даної проблеми зачіпалися в подальшому в Указах Президента України від 25 грудня 2000 р. № 1376 «Про Комплексну програму профілактики злочинності на 2001–2005 роки», від 18 січня 2001 р. № 20 «Про додаткові заходи із запобігання пропажі людей, удосконалення взаємодії правоохоронних та інших органів виконавчої влади з їх розшукування» та від 25 квітня 2001 р. № 283 «Про підвищення соціального статусу жінок», а також в Постанові Кабінету міністрів України від 17 листопада 2004 р. № 1559 «Про затвердження Програми забезпечення прав та інтересів громадян, які виїжджають за кордон для працевлаштування, та усиновлення іноземцями дітей на період до 2005 р.» [39, с. 6].

У 2000 р. в структурі Департаменту карного розшуку МВС України та в обласних управліннях внутрішніх справ створено спеціалізовані підрозділи по боротьбі зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми.

Постановою Кабінету Міністрів України від 5 червня 2002 р. №766 затверджено Постанову «Про утворення Комплексної програми протидії торгівлі людьми на 2002–2005 роки» [39, с. 6]. Головна мета цієї програми – розвиток механізмів по запобіганню торгівлі людьми, кримінального переслідування осіб, причетних до цього виду злочину, захисту та реінтеграції потерпілих. В цілях міжвідомчої координації здійснення заходів, що визначені Комплексною програмою, утворено Міжвідомчу координаційну раду з питань протидії торгівлі людьми, що є постійно діючим консультативно-дорадчим органом при Кабінеті Міністрів України.

Указом Президента України від 18.02.2002 р. №143 «Про заходи щодо дальшого зміцнення правопорядку, охорони прав і свобод громадян»

визначено, що боротьба з торгівлею людьми є одним із пріоритетних напрямків діяльності правоохоронних органів України.

Постановою Кабінету Міністрів України від 7 березня 2007 р. № 410 було затверджено Державну програму протидії торгівлі людьми на період до 2010 р., метою якої було створення умов для протидії торгівлі людьми та пов'язаній з нею злочинній діяльності, підвищення ефективності роботи з виявлення таких злочинів та осіб, що їх учиняють, вирішення питання щодо реінтеграції осіб, які постраждали від торгівлі людьми [40, с. 14].

Проведене історико-правове дослідження дозволяє дійти висновку, що торгівля людьми є самостійним і одним з найдавніших антигуманних явищ. Як бачимо, суспільство протягом свого розвитку змінювало ставлення до торгівлі людьми від досить ліберального до вкрай негативного. Давні джерела зафіксували жорстку боротьбу з цим явищем та формування традицій визнання його злочином у слов'янських народів. Отже, визнання торгівлі людьми злочином має досить серйозне історичне підґрунтя.

1.2. Стан торгівлі людьми в Україні

Торгівля людьми, як грубе порушення прав людини, незважаючи на зусилля державних органів, міжнародних та неурядових організацій, залишається однією з найгостріших проблем в Україні. З метою ефективної протидії такому явищу, необхідно мати чітке уявлення про поняття, дефініції самого злочину та причини і умови, що йому сприяють.

Поява в Україні цього явища – це не що інше як свого роду більмо, тільки таке, що містить у собі особливий «вірус», за допомогою якого торгівля людьми втягує у свої кримінальні надра все більше і більше людей, обіцяючи їм добрий заробіток під завуальованою маскою приниження, ганьби і втрат. Суспільство – це так звана захисна оболонка для нормального розвитку і життєдіяльності людини. Показуючи шлях належного, обов'язкового,

можливого тощо, воно встановлює свої правила і принципи, притримуючись яких, повинна розвиватися людина. Торгівля людьми, як і будь-який інший злочин, диктує суспільству свої неприйнятні правила, чим заподіює шкоду як існуючим зв'язкам між людьми, так і людині. Залежно ж від того, на які цінності спрямовані посягання, а також яка руйнівна спроможність протиправного діяння, залежить і покарання, передбачене нормою закону про кримінальну відповідальність.

Правоохоронні органи України зіткнулись зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми на початку 90-х років минулого століття. Використовуючи складну економічну ситуацію, високий рівень безробіття та правову недосконалість захисту громадян молодій державі нечисті на руку ділки почали організовувати кримінальний бізнес – запрошення українських громадян працювати за кордоном, де вони зазнають жорсткої експлуатації, заробляючи великі гроші для організаторів цього бізнесу. Вигідне географічне розміщення України, відносно спокійна соціально-політична ситуація, прозорі кордони з багатьма країнами сприяли її перетворенню в країну транзиту нелегальних мігрантів, значна кількість яких є жертвами торгівлі людьми. За інформацією Міжнародної організації міграції, за останні роки близько 400 тис. наших співвітчизників виїхали в пошуках роботи за кордон, з них понад 100 тис. українських жінок потрапили у тенета ділків секс-індустрії країн-реципієнтів. За даними Міжнародної організації міграції за останніх 10 років лише жінок з України вивезено до півмільйона осіб [43, с. 1].

Експорт «живого товару» здійснюється в Росію, Туреччину, Італію, Іспанію, Німеччину, колишню Югославію, Угорщину, Грецію, Чехію, Арабські Емірати, Ізраїль, США та інші країни. За даними консульських установ України за кордоном, лише у 2008 р. до Туреччини було вивезено понад 6 тис. українок, до Греції – 3 тис., до Сербії – близько 1 тис [28, с. 45]. Це лише приблизні дані, оскільки отримати об'єктивну, офіційну інформацію майже неможливо: работоргівля здійснюється таємно, у досить вузькому колі работоргівців, за її

розголошення розплачуються життям, тому жертви работоргівлі бояться співпрацювати з представниками правоохоронних органів.

Крім звичайної експлуатації, жінки стикаються ще з однією її формою – сексуальною експлуатацією, яка приносить найбільші прибутки у сфері торгівлі людьми. В міжнародній системі Україна ідентифікована як країна-постачальниця жінок на світові ринки інтимного бізнесу [28, с. 48]. Також частими формами експлуатації є примусова праця, сурогатне материнство, втягнення в злочинну діяльність та примусове донорство.

Наведемо приклад: наприкінці 2002 р. працівники УМВС України в Волинській області міліції розслідували справу, пов'язану з трудовою експлуатацією однієї сім'ї у Польщі. Молоду маму разом з її двома малолітніми дітьми цигани продали у рабство за кордон. У сусідній країні їх змушували жебракувати, всіляко залякували, використовували як дешеву фізичну силу. Але жінці пощастило: одна з польських міжнародних організацій доправила сім'ю назад на Україну. До речі, 4-річну дівчинку, яка тоді разом зі своєю родиною нелегально перебувала у Республіці Польща, визнали наймолодшою людиною у світі, що стала предметом живої торгівлі. Працівники міліції розуміли складний моральний стан потерпілої матері, тому до реабілітаційної роботи попросили долучитися громадське об'єднання «Волинські перспективи», що надавало психологічну підтримку жінкам, які постраждали від насильства у сім'ї. Тоді ані правоохоронці, ані організація ще не мали суттєвих напрацювань щодо роботи з жертвами торгівлі людьми. Ця історія стала своєрідним поштовхом для більш глибокого і детального вивчення цієї проблеми [44].

Негативний вплив від торгівлі людьми полягає у поширенні венеричних захворювань, СНІДу, формуванні моральної деградації та відчуженості особистості, втрати родинних зв'язків, зруйнуванні суспільної моралі, небезпечному «звиканні» громадської свідомості до негативного явища, поширенні депресивних синдромів та суїцидальних тенденцій, зростанні агресивності та жорстокості. Торгівля жінками сприяє знищенню генофонду

нації, оскільки злочинними угрупованнями втягуються у проституцію лише фізично здорові та привабливі дівчата [39, с. 2].

Торгівля людьми в Україні характеризується високим рівнем латентності, яка, в свою чергу, обумовлена рядом факторів, одним з яких є неможливість всебічного вивчення проблеми та об'єктивного висвітлення його результатів традиційними методами.

На даний час існує досить налагоджена злочинна мережа торгівлі «живим товаром», що характеризується організованістю та транснаціональністю, диференціацією ролей щодо пошуку жертви, вербуванню, переправленню через кордон, безпосередньому продажу, охороні і т.д. Як правило, такі злочини вчиняються на території як мінімум 2-х держав (країн-постачальників і країн-одержувачів, але нерідко фігурують і країни транзиту) за участю цілого ряду осіб, чії дії по підготовці, вчиненню та приховуванню злочину можуть бути абсолютно різноманітними залежно від ролі учасника.

Поняття «торгівля людьми» охоплює широке коло соціальних явищ. Предметом торгівлі може бути будь-яка особа незалежно від статі та віку: чоловіки – з метою експлуатації в праці, діти – з метою використання у жебрацтві, жінки – для сексуального рабства, будь-які особи – для вилучення і трансплантації органів [39, с. 3].

Торгівля людьми означає здійснення з метою експлуатації вербування, перевезення, передачі, приховування або одержання людей шляхом погрози силою, її застосування або інших форм примусу, викрадення, шахрайства, обману, зловживання владою, вразливістю положення або шляхом підкупу у вигляді платежів або вигод, для отримання згоди особи, що контролює іншу особу (Протокол про попередження та припинення торгівлі людьми, особливо жінками й дітьми, і покарання за неї, котрий доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності, прийнятий 15 листопада 2000 р.) [38, с. 108].

Згідно з Конвенцією Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми від 16.05.2005 р., «торгівля людьми» означає найм, перевезення,

передачу, приховування або одержання осіб, шляхом погрози або застосування сили чи інших форм примусу, насильницького викрадення, обману, шахрайства, зловживання владою або безпорадним станом або наданням чи отриманням плати чи вигоди для досягнення згоди особи, яка має владу над іншою особою, з метою експлуатації. Експлуатація включає в себе як мінімум експлуатацію проституції інших або інші форми сексуальної експлуатації, примусову працю чи послуги, рабство чи подібну до рабства практику, поневолення або вилучення органів [45].

З приведених вище визначень випливає, що торгівля людьми – це сукупність таких ознак: вербування, перевезення, передача, продаж, усиновлення (удочеріння) у комерційних цілях, використання в порнобізнесі, використання у військових конфліктах, залучення до злочинної діяльності, трансплантація чи насильницьке донорство, примус до заняття проституцією, рабство і ситуації, подібні до рабства, примусова праця, залучення в боргову кабалу, використання шантажу, погроз, насильства.

Узагальнені висновки науковців стосовно факторів, які сприяють вчиненню зазначеного злочину, констатують, що загострення проблеми торгівлі людьми в Україні зумовлене низкою соціально-економічних, правових та організаційних чинників, а саме:

- низькі заробітки більшої частини населення, загальне зниження життєвого рівня та матеріальна незабезпеченість;
- нестача робочих місць, безробіття, особливо серед молоді (в першу чергу жінок);
- активізація діяльності міжнародних злочинних угруповань;
- корумпованість представників різних гілок влади [39, с. 4].

До того ж специфіка географічного положення країни, «прозорість» українських кордонів певною мірою сприяли тому, що Україна опинилася на перехресті світових шляхів транспортування «живого товару» і почала використовуватися злочинними міжнародними угрупованнями як країна-транзит і країна-донор одночасно.

Безпосередніми причинами торгівлі людьми, так само, як і інших умисних злочинів, виступають явища соціально-психологічного характеру, а саме – криміногенно-деформована психологія торгівців людьми, котра суперечить загально визнаним принципам міжнародного, конституційного і кримінального права та формується під впливом як зовнішніх (передумов виховання та формування особистості), так і внутрішніх (генетичних) чинників [40, с. 132]. Сама по собі психологія людини (навіть криміногенно-деформована) не завжди здатна привести людину до вчинення конкретного злочину. Крім певних антисоціальних установок людини (причин злочину), об'єктивно існують умови, що сприяють його вчиненню [47, с. 163].

Розглянемо умови, що сприяють безпосередньо вчиненню торгівлі людьми, серед яких: економічні, соціально-політичні, правові, психологічні та інші чинники.

Аналіз причин торгівлі людьми та передумов, котрі впливають на їх формування, свідомо проводився на рівні національних, суто українських проблем. Це зумовлено тим, що переважна більшість торгівців та вербувальників є громадянами України. Зважаючи на те, що торгівля людьми є міжнародним злочином, серед умов, що сприяють безпосередньо вчиненню цих злочинів, необхідно врахувати й ті, котрі мають міжнародний характер. Головною умовою вчинення цих злочинів, як справедливо зауважують голландські експерти, є зростаюча різниця між багатими та бідними країнами [48, с. 26]. Економічні кризи у більшості пострадянських країн призвели до проблем із працевлаштуванням та, відповідно, з отриманням доходів їхніми громадянами. Серед цих країн опинилась і наша держава. З мовчазної згоди її керівництва Україна перетворюється на європейський смітник: ми їздимо на європейських автомобілях, що були у користуванні, купуємо стару закордонну побутову техніку, харчуємося імпортними продуктами. Все це відбувається разом із втратою Україною закордонних ринків збуту, відсутністю необхідного інвестиційного клімату всередині країни, спадом виробництва та зниженням рівня життя. Через ці процеси нині в Україні існує велика кількість потенційних

трудоу мiгрaнтiв. Чимало громадян України, переважно жiнок, не мають постійного заробiтку або заробляють копiйки. Спецiалiсти вважають, що сьогоднi поряд з офiцiйним є прихований рiвень безробiття, який досягає 10 % [49, с. 2]. Не бажаючи миритись з жебрацьким iснуванням, велика кiлькiсть громадян України сподiвається на можливiсть працевлаштування за кордоном. Але для виїзду за кордон потрібнi кошти та iнформацiя про порядного роботодавця. I хоча сьогоднi iснують кiлька мiждержавних угод з працевлаштування українцiв за кордоном (з Польщею, Чехiєю, Словаччиною, Португалiєю та iншими державами), отримати будь-яку офiцiйну iнформацiю про можливiсть працевлаштування в цих краiнах майже неможливо. Практично всi мiждержавнi угоди мають формальний характер, оскiльки основнi потоки робочої сили проходять через комерцiйнi структури. Вiтчизнянi служби зайнятостi населення пропонують громадянам працевлаштування лише в межах України, переважно на досить не вигiдних умовах – з зарплатою нижчою прожиткового мiнiмуму. Надання послуг з працевлаштування в краiни, з якими не укладено вiдповiдних угод, або з порушенням вимог таких угод є протизаконним. Цю нiшу у сферi послуг заповнюють нелегальнi структури, належний контроль за роботою яких сьогоднi держава забезпечити не в змозi. Станом на 1998 рiк в Україні зареєстровано лише 530 пiдприємств, котрi займаються працевлаштуванням за кордоном i мають офiцiйну лiцензiю на такий вид дiяльностi [50, с. 12]. Основну масу послуг у цiй сферi надають фiрми, котрi займаються працевлаштуванням незаконно, легальним профiлем яких є туристичнi послуги, шоу-бiзнес, шлюбнi послуги тощо. Так, лише у 2000 р. було виявлено бiльше 80 порушень в дiяльностi таких фiрм, в 39 випадках призупинено iхню дiяльнiсть, а 14 фiрм позбавлено лiцензiй [51, с. 47]. Чимало дiлкiв взагалi не реєструють свою дiяльнiсть, знаходячи клiєнтiв через знайомих, родичiв, використовуючи iнтернет та оголошення. Опитування «потенцiйних жертв», тобто молодi, котра за своїм вiком та соцiальним становищем найдужче потерпає вiд торгiвлi людьми в Україні, проведене Орлеаном А.М. (опитано 434 жiнок вiком вiд 17 до 32 рокiв

із середньою та середньо-спеціальною освітою, з нижчих або середніх верств населення), виявило, що 20,5% з них уже отримували пропозиції працевлаштування за кордоном: офіціантками – 5,7%; покоївками – 4,1%; танцюристками – 7,8%. Вказуючи на джерело, з якого надійшли пропозиції із працевлаштування за кордоном, респонденти найчастіше називали знайомих (11 %), рідше – незнайомих людей (6%), друзів – 3,9%, бюро та фірми з працевлаштування – 6% [40, с. 8]. Працевлаштування відбувається переважно у неформальних та у нерегульованих трудових секторах, оскільки в цих випадках посередники мають більше можливостей заробити на угоді. Права такого працівника-мігранта не охороняються ні трудовим, ні цивільним законодавством та можуть безкарно порушуватись. Ситуація ускладнюється ще й тим, що і Європейський Союз, і Америка намагаються обмежити легальні можливості міграції на свої території, що одразу ж збільшує кількість нелегальних мігрантів та дає козир у руки організованої злочинності.

Наведеною ситуацією безладдя та беззаконня користується міжнародна організована злочинність, заробляючи продажем наших громадян за кордон. Пересічному громадянину надзвичайно важко виявити злочинців серед фірм та нелегальних ділків, що займаються працевлаштуванням за кордоном, оскільки майже всі вони порушують закони. Ситуацію ілюструє такий приклад. У 1999-2000 роках у Полтаві з'явилась туристична фірма, котра поряд із основним профілем діяльності пропонувала послуги з працевлаштування у Чехії. Клієнтам – переважно чоловікам – діяльність фірми не здавалась підозрілою. Вони платили директору фірми 200 доларів за послуги, з ними укладали контракт, умови якого були досить розмитими. На словах їм обіцяли заробіток близько 600 доларів щомісячно. Після виїзду за кордон за туристичною візою у них відбирали паспорти нібито для продовження терміну дії візи, а потім примушували працювати за дарма у нелегальному секторі. Працівників обманювали, обіцяючи виплатити гроші пізніше, деяким з них погрожували видати поліції, оскільки насправді термін дії туристичної візи не може бути продовженим і всі вони перебували в країні незаконно. Після

закінчення роботи (через 8-10 місяців) працівників відправляли в Україну, видавши їм на дорогу по 250 доларів. Особливо незадоволених справді видавали місцевій поліції [52, с. 14].

Серед умов існування торгівлі людьми часто називають необізнаність громадян України у згаданій сфері та пропонують запроваджувати інформаційні програми [53, с. 88]. На міжнародному семінарі «Вдосконалення діяльності правоохоронних органів та їх взаємодія з неурядовими організаціями щодо запобігання торгівлі людьми» 7-9 лютого 2001 р. голова місії Міжнародної організації міграції (МОМ) в Україні Джон Стівен Кук навів досить оригінальну пропозицію: публікувати поряд із «слизькими» об'явами з працевлаштування застереження для громадян. Не заперечуючи користі просвітницької діяльності, хотілося б звернути увагу на сучасні проблеми її впливу на свідомість молоді. Спілкуючись із потенційними жертвами цього злочину, мимоволі усвідомлюєш, що вельми активно розгорнута останнім часом інформаційна кампанія із застереження громадян майже не спроможна вплинути на їх рішення працювати за кордоном. Адже ступінь довіри молоді до ЗМІ та державних установ сьогодні є дуже низькою та має тенденцію до зниження [54, с. 43]. Людина скоріше повірить у казкові розповіді своїх знайомих, ніж у застереження посадових осіб. Навіть потерпілі від торгівлі людьми, соромлячись розголосу того, що з ними трапилось, підтримують міф про «казкові» умови роботи за кордоном. Існуюча нині ситуація нагадує дитячу народну казку про хлопчика-пастуха, котрий бавився тим, що кричав: «Рятуйте! Вовки!», а коли насправді напали вовки, йому ніхто не повірив. Надто широко «розкручена» в Україні інформаційна кампанія, покликана застерегти громадян, поряд із протилежного характеру розповідями численних знайомих та сусідів, котрі благополучно повернулись, заробивши за кордоном гроші, часто має протилежний від бажаного результат. Вона здатна викликати недовіру, впевненість, що це поодинокі, «роздуті» пресою випадки, котрі можуть трапитись «не зі мною». Адже навіть набагато частіші пограбування або, скажімо, шахрайства висвітлюються ЗМІ незрівнянно менше.

Мають місце також випадки, коли люди усвідомлюють, що вони можуть стати предметом купівлі-продажу, але свідомо йдуть на це, прагнучи заробити грошей та не враховуючи можливих наслідків. Так, наприклад, у судовому засіданні зі звинувачення гр. М. та К. в торгівлі людьми, адвокати називали проданих осіб «так званими потерпілими», наголошуючи на тому, що вони свідомо йшли на здійснення стосовно себе угоди купівлі-продажу та були згодні з подальшою сексуальною експлуатацією. Слідчий прокуратури, котрий займався розслідуванням цієї справи, підтверджує той факт, що серед проданих не всі є обманутими, підкреслюючи невідповідність обіцяних та наявних умов експлуатації [55, с. 8].

Кримінологи стверджують, що віктимність поряд з іншими причинами та умовами, забезпечує існування злочинності [47, с. 254]. Матеріали практики та соціологічних досліджень свідчать, що жертви торгівлі людьми мають підвищену віктимність. Потенційну можливість особи стати жертвою торгівлі людьми зумовлюють її віктимні нахили та віктимні передумови. Віктимні нахили – це особистісні якості та характеристики (суб'єктивні та об'єктивні). Вони складаються із психологічних, біофізичних, соціальних якостей, що підвищують ступінь уразливості індивіда та виявляються найчастіше активно [47, с. 258-259]. Віктимні нахили стають віктимними передумовами у конкретних життєвих ситуаціях, коли особи стають жертвами торгівлі людьми. Жертви торгівлі, як правило, є особами довірливими, легковажними, схильними до авантур, морально не стійкими. У загальній масі це працездатні особи віком від 17 до 35 років, котрі не мають постійного заробітку в Україні та належної освіти для отримання нормальної роботи. Переважну більшість серед них становлять жінки, оскільки продаж людей найчастіше вчинюється із метою сексуальної експлуатації. Велика кількість жертв торгівлі їде за кордон заробляти гроші саме проституцією [55, с. 8]. За наявності таких осіб злочинцям залишається лише пообіцяти казкові умови у сфері сексуальних послуг за кордоном та без будь-якого примусу відвезти і продати наївну жертву власникові закордонного борделю. Продана особа розуміє, що вона стала

жертвою лише після того, як її новий власник замість плати за роботу відбирає у неї паспорт та виставляє охорону.

Розглянемо середньостатистичний портрет «жертви» цього різновиду торгівлі людьми. Це зазвичай жінки віком 19-25 років – 77% (набагато рідше 26–30 років – 15,4%, тих, кому було за 30 років, виявилось лише 3,8%). Рівень освіти таких жінок є дуже низьким: найчастіше вони мають середньо-спеціальну та середню освіту – випускники профтехучилищ та шкіл, відповідно 46,2% та 34,6%; інколи навіть неповну середню та початкову освіту – 3,8%. Лише 11,5% жінок мали вищу або незакінчену вищу освіту. Їхні батьки не змогли сприяти їм у отриманні хорошої освіти та нормальної роботи або надати певну матеріальну підтримку. Більшість розповідей проданих жінок починаються словами: «Завод, на якому працювали батьки, закрили, у мене не було роботи, і жити нам не було за що, ось я і вирішила пошукати щастя за кордоном...» або «Мама моя померла, коли мені було три роки. Мене виховувала бабуся... У нас було дуже сутужно з фінансами...» [56, с. 81]. Значна кількість опитаних жертв відносить себе до бідної групи населення – 55,7%, а 3,8% взагалі визнали себе жебраками.

Серед інших умов існування торгівлі людьми в Україні необхідно назвати такі: 1) відсутність в Україні закону про соціальний захист громадян України за кордоном (жертви торгівлі не можуть розраховувати на будь-яку соціальну чи правову підтримку в той час, коли вони перебувають за кордоном) 2) генетична привабливість українських жінок; 3) нераціональна податкова політика держави; 4) існування в Україні дуже привабливого «ринку жінок»; 5) стрімке поширення алкоголізму і наркоманії серед жінок; 6) відсутність діючої системи захисту жертв злочину від погроз та шантажування з моменту розкриття злочину до розгляду справи в суді; 7) безконтрольність рекламних оголошень із працевлаштування; 8) правова неграмотність населення; 9) поверхові уявлення про легкість життя у західних країнах; 10) інтернаціоналізація організованої злочинності [57, с. 117].

Слід відзначити, що Україна (як на міжнародному, так і на національному рівні) застосовує багатовекторний підхід до проблеми боротьби з торгівлею жінками. Як правило, це проявляється у поєднанні стратегій боротьби з торгівлею жінками як такою, боротьби з нелегальною міграцією та боротьби із міжнародною організованою злочинністю.

З метою ефективного попередження торгівлі людьми в Україні успішно діють ряд міжнародних організацій та мережа громадських об'єднань.

Зокрема, було завершено роботу над договорами з Лівією про правові відносини і взаємну правову допомогу в цивільних і кримінальних справах; з Таїландом про правову допомогу у кримінальних справах; з Російською Федерацією, Білорусією, Туркменістаном і Бразилією про передачу засуджених осіб; з Єгиптом та Індією про правові відносини і правову допомогу в цивільних справах [39, с. 6].

На виконання розпорядження Кабінету Міністрів від 27 лютого 2008 р. № 383 Міністерством сім'ї, молоді та спорту було розроблено проект розпорядження Кабінету Міністрів «Про схвалення Концепції Закону України «Про протидію торгівлі людьми та допомогу постраждалим від торгівлі людьми» та листом від 24 грудня 2008 р. № 4.3/2332 направлено на розгляд до КМУ.

Після цього робочою групою було розроблено проект Концепції Закону «Про протидію торгівлі людьми та допомогу постраждалим від торгівлі людьми», який пройшов процедуру погодження в центральних органах виконавчої влади та був направлений до Кабміну. Пізніше робоча група почала готувати цей законопроект.

Це не перша спроба, проект закону був розроблений ще в 2002–2003 роках колективом авторів. Однак, попередні розробки фахівців не були прийняті до відома новоствореною командою.

Законодавче закріплення державної політики в сфері протидії торгівлі людьми звільнить її від коливань політичної кон'юнктури та рівня фаховості та розуміння керівників відповідних міністерства та відомств. Процес розробки

закону є досить публічним, демонструючи реальну та продуктивну взаємодію державних структур, громадських та міжнародних організацій.

Огляд ситуації з протидії торгівлі людьми відображений у статистиці Міністерства внутрішніх справ. В 2007 році відбулось зниження рівня злочинності. Так, якщо у 2005 та у 2006 роках фіксувалось понад 400 злочинів на рік, які пов'язані із торгівлею людьми, то протягом 2007 р. було зафіксовано лише 359 таких злочинів. Протягом 2008 р. виявлено 322 злочини, передбачені ст. 149 КК України (торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини), встановлено та повернено в Україну 342 потерпілих від торгівлі людьми, з яких 37 – діти, знешкоджено 18 організованих груп зазначеної спрямованості.

На наш погляд, з метою захисту жертв торгівлі людьми законодавцеві доцільно було б прийняти Закон протидії торгівлі людьми, в якому передусім ввести у правовий апарат нові поняття, такі як «вербування», «рабство», «примусова праця», «боргова кабала» тощо і сформулювати визначення цих понять. На наш погляд, це створило б передумови для протидії торгівлі людьми та пов'язаній з нею злочинній діяльності, у деякій мірі підвищило б ефективності роботи з виявлення таких злочинів та осіб, що їх вчиняють, а також допомогло б у вирішенні питання щодо реінтеграції осіб, які постраждали від торгівлі людьми.

РОЗДІЛ 2. Об'єктивні ознаки складу злочину, передбаченого ст. 149 КК України «Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини»

2.1. Об'єкт і предмет складу злочину, передбаченого ст. 149 КК України

Ключовим моментом для розуміння сутності того чи іншого суспільно небезпечного діяння є об'єкт злочину. Установлення його має значення для з'ясування характеру і ступеня суспільної небезпеки посягання, його правильної кваліфікації та відмежування від інших злочинів. Це пов'язано з тим, що особливості та властивості об'єкта злочину дозволяють найбільш повно розкрити зміст вчиненого злочину та його юридичні ознаки.

Наразі існує ряд концепцій визначення поняття об'єкта злочину, однак привілейованою у кримінально-правовій науці є позиція, згідно з якою об'єктом злочину вважають суспільні відносини, які охороняються кримінальним законом. Таку думку підтримують М. А. Гельфер, М. І. Загородніков, М. Й. Коржанський, Г. А. Кригер, В. М. Кудрявцев, А. В. Кузнецов, Є. В. Лащук, Б. С. Никифоров, А. А. Піонтковський, О. М. Трайнін та інші вчені.

Характеризуючи суспільні відносини як об'єкт злочину, В. Я. Тацій стверджував, що вони являють собою певні зв'язки між людьми, які складаються в процесі їхньої спільної матеріальної та духовної діяльності на основі певного способу виробництва і специфіки [59, с. 14].

Обґрунтованою вважаємо й позицію М. А. Гельфера, який підкреслив, що об'єктом злочину є суспільні відносини, які перебувають під охороною нормами кримінального права від злочинного посягання на них. У поняття «суспільні відносини» він укладав відносини, що складаються між людьми в процесі суспільного виробництва, а не відносини між людьми та засобами і продуктами виробництва, що їм належать [60, с. 41–43].

Слушною є думка Л. Д. Гаухмана, що суспільні відносини існують об'єктивно і проявляються як блага та інтереси [61, с. 61]. У такому випадку

об'єктом злочину є суспільні відносини, що охоплюють блага та інтереси, яким протиправне діяння заподіює або створює загрозу заподіяння шкоди, і які перебувають під охороною кримінального закону. Тобто, вступаючи в суспільні відносини, особа намагається задовольнити свої потреби, використовуючи для цього блага. Так виявляється її відношення до цінностей, які склалися в суспільстві. Отже, певна можливість поведінки особи нерозривно пов'язана з інтересами та цінностями суспільства, яке очікує та вимагає від неї саме визначеної поведінки. У випадку відхилення від неї безпосередньо уразливими стають саме інтереси та цінності, що традиційно склалися в суспільстві. Таким чином, за умови вчинення протиправного діяння злочинного впливу зазнають багато компонентів, які охоплює поняття «суспільні відносини».

Є. В. Лащук пропонує об'єкт злочину розглядати одночасно у двох площинах – у вузькому розумінні, що відображає його зміст, і в широкому – розкриває, окрім того, форму (структуру) цього поняття. Зокрема, у широкому розумінні об'єкт злочину – це елемент складу злочину, утворений суспільними відносинами, які охороняються кримінальним законом та у сфері яких може бути завдана шкода чи створено загрозу її заподіяння (обов'язкова ознака), а також включає предмет злочину і потерпілого від злочину (факультативні ознаки). У вузькому розумінні об'єктом злочину є суспільні відносини, що перебувають під охороною кримінального закону, у сфері яких завдається шкода чи створюється загроза її заподіяння [62, с. 42].

Ми цілком підтримуємо позицію визначення об'єкта злочину як сукупності суспільних відносин, які охороняються кримінальним законом. На нашу думку, без визнання суспільних відносин об'єктом злочину неможливо пояснити суспільну небезпечність діяння. Тому, розглядаючи їх через призму трьохчленної структури (суб'єктів, предмета та соціального зв'язку суспільних відносин у єдності), констатуємо, що в такому аспекті об'єкт злочину становить істотну ознаку складу злочину і значною мірою визначає суспільну небезпеку певних протиправних діянь.

Керуючись викладеними загальними положеннями про об'єкт злочину, безпосередньо визначимо родовий та безпосередній об'єкти злочину, передбаченого ст. 149 КК України.

У теорії кримінального права загальноновизнаною є точка зору, згідно з якою Особлива частина КК поділяється на розділи за родовим об'єктом злочину [63, с. 99]. Родовий об'єкт, який об'єднує тотожні або однорідні суспільні відносини, дозволяє розмежувати різні за своєю тяжкістю та спрямованістю групи злочинів. Саме це визначає значення родового об'єкта як критерію, що покладений в основу структури Особливої частини КК: виділення розділів, які об'єднують у собі посягання на однорідні або тотожні суспільні відносини. Таким чином, для встановлення родового об'єкта будь-якого злочину необхідно звернутися перш за все до того розділу Особливої частини КК, у якому знаходиться відповідна кримінально-правова норма, що передбачає відповідальність за цей злочин.

Розділ III Особливої частини КК України, у якому знаходиться норма про торгівлю людьми, має назву «Злочини проти волі, честі та гідності особи» (ст. 149 КК України у редакції Закону № 3316–IV від 12 січня 2006 р.) [64, с. 37]. Аналогічна норма раніше (за КК 1960 р.) була передбачена в Главі III – «Злочини проти життя, здоров'я, волі і гідності особи» [32, с. 26]. Із цього можна зробити висновок, що законодавець у новому КК України обмежив родовий об'єкт суспільними відносинами, які забезпечують свободу (волю), честь та гідність особи, конкретизувавши тим самим родовий об'єкт злочинів, що об'єднані в цьому розділі.

Значить, розмістивши ст. 149 у розділі III Особливої частини КК України «Злочини проти волі, честі та гідності особи», законодавець вважає, що родовим об'єктом групи злочинів, до якої належить торгівля людьми, є суспільні відносини, що забезпечують волю, честь та гідність особи.

На думку В.М. Підгородинського, родовим об'єктом цього складу злочину є відносини, які забезпечують існування людини в суспільстві, тобто відносини, пов'язані з її життям, здоров'ям, волею, гідністю та іншими

цінностями і суспільними властивостями. При цьому, автор виділяє і видовий об'єкт (сукупність тотожних суспільних відносин, що охороняє закон про кримінальну відповідальність), тобто відносини, пов'язані зі свободою, честю та гідністю людини [43, с. 17]. Відмітимо, що саме видовий об'єкт відображає специфіку певних злочинів серед групи злочинів, які посягають на один родовий об'єкт.

Кримінально-правовий захист відмічених благ людини (волі, честі та гідності) виступає, перш за все, юридичною гарантією та подальшим розвитком конституційного положення про те, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Утвердження й забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (ст. 3 Конституції України). При цьому честь та гідність як юридичні категорії представляють собою особисті невідчужувані немайнові блага, котрими, як справедливо пише М.Й. Коржанський, визначається усвідомлення особою свого громадсько-суспільного значення та визнання за ним цього значення з боку суспільства [65, с. 185]. У свою чергу під честю в літературі зазвичай розуміють об'єктивну соціальну оцінку суспільством моральних та інших якостей особистості [66, с. 9; 67, с. 12-13].

Розуміння родового об'єкта торгівлі людьми як суспільних відносин, які забезпечують свободу, честь та гідність особи, дозволяє більш глибоко розкрити сутність безпосереднього об'єкта досліджуваного злочину, оскільки він обов'язково знаходиться в площині родового об'єкта.

Визначення основного безпосереднього об'єкта торгівлі людьми треба проводити в межах означених категорій, оскільки безпосередній об'єкт є частиною родового [68, с. 161]. Це означає, що основним безпосереднім об'єктом торгівлі людьми може бути або воля (свобода) або честь чи гідність. При цьому слід пам'ятати, що з усієї сукупності об'єктів певного злочину основним є той, що визначає характер, сутність, зміст злочину та завжди зазнає шкоди від цього злочину, або ставиться під загрозу спричинення такої шкоди [69, с. 82]. За попереднім КК (1960 р.) основним безпосереднім об'єктом

торгівлі людьми визнавалась свобода (воля), оскільки стержнем злочину було заволодіння особою. Багато науковців, коментуючи чинний КК (2001 р.), за звичкою продовжують називати основним безпосереднім об'єктом злочину свободу (волю) людини [70, с. 342; 71, с. 207]. Під свободою (волею) у кримінальному праві розуміють свободу людини розпоряджатися собою за своїм розсудом, діяти відповідно до своїх інтересів і цілей, здійснювати вільний вибір [72, с. 23].

На перший погляд, позиція визнання основним безпосереднім об'єктом торгівлі людьми свободи (волі) здається єдино правильною. Дійсно, у випадках, коли людину продають із використанням обману або застосуванням насильства, від торгівлі людьми потерпає свобода (воля) людини. Але ситуація змінюється у випадках, коли людину продають з її згоди, користуючись її уразливим становищем. В Україні поширеними є випадки, коли молоді жінки, котрі не можуть працевлаштуватись в Україні, погоджуються на свій продаж та подальшу сексуальну експлуатацію. Часто вони перебувають у ситуації, коли можливість отримати засоби для існування, надсилати гроші для своїх дітей чи непрацездатних батьків або можливість повернути борг, на їх погляд, переважає над негативними наслідками продажу та подальшої сексуальної експлуатації. В таких випадках свобода (воля) проданої людини не потерпає, оскільки людина розпоряджається собою за своїм розсудом, вільно здійснює вибір та діє відповідно до своїх інтересів і цілей.

Саме тому проблема основного безпосереднього об'єкта торгівлі людьми може вирішуватись у двох напрямках. Перший напрямок полягає у тому, що продаж людини з її згоди вважається не злочинним, а значить свобода (воля) потерпає в усіх без винятку кримінально-караних випадках торгівлі людьми і тому є основним безпосереднім об'єктом торгівлі людьми. Другий напрямок полягає у тому, що торгівля людьми, навіть за наявності згоди проданої особи, вважається злочином, а значить свобода (воля) у певних випадках не потерпає від торгівлі людьми і тому не може бути визнаною основним безпосереднім об'єктом торгівлі людьми. Обов'язковість вибору одного з цих двох напрямків

пояснюється тим, що у випадку коли буде існувати хоч один різновид злочину «торгівля людьми», що не спричинюватиме шкоди свободі (волі), останню не можна буде вважати основним безпосереднім об'єктом торгівлі людьми. Адже «суспільно небезпечне діяння в кінцевому рахунку завжди спрямоване на спричинення шкоди саме основному об'єктові» [73, с. 84]. Позиція, відповідно до якої згода потерпілого виключає можливість притягнути особу до кримінальної відповідальності за торгівлю людьми, обґрунтовувалась В.А. Козаком [74, с. 113], і, на наш погляд, не є достатньо переконливою. Він вважає, що наявність такої згоди виключає умисел на торгівлю людьми у особи котра продає людину, оскільки така особа при цьому не усвідомлює ознак основного безпосереднього об'єкта торгівлі людьми – свободи (волі) та відповідно не усвідомлює суспільну небезпечність незаконної угоди щодо передачі людини. Тобто, аргументація побудована на аксіоматичності визнання свободи (волі) основним безпосереднім об'єктом торгівлі людьми. Якщо не піддавати сумніву позицію визнання основним безпосереднім об'єктом торгівлі людьми свободи (волі), відстоювання незлочинності торгівлі людьми вчиненої за згодою проданої особи залишається єдиним виходом, але чи є він правильним? Якщо дотримуватись наведеної точки зору, необхідно буде визнати, що угоди купівлі-продажу людини з метою сексуальної експлуатації, експлуатації праці, вилучення у потерпілого органів чи тканин для трансплантації чи насильницького донорства та з іншими передбаченими КК злочинними цілями, можуть бути законними. Умовою законності такої угоди буде згода людини, котру продають. На наш погляд, такого вирішення питання допустити не можна. По-перше, визнання подібних угод законними є неприпустимим у демократичному суспільстві і тому не буде підтримано міжнародною спільнотою. Згідно з п. «б» ст. 3 Протоколу про попередження та запобігання торгівлі людьми, що доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності від 15 листопада 2000 р. «згода жертви торгівлі людьми на заплановану експлуатацію, про яку йдеться в п. «а» цієї статті, не береться до уваги, якщо було використано один із засобів впливу,

ззначених у п. «а». Одним з таких засобів впливу п. «а» ст. 3 цього документу називає «зловживання вразливістю становища» [38, с. 8]. Наявність подібного зловживання спостерігається в усіх проаналізованих та наведених в цій роботі випадках торгівлі людьми, вчинених за згодою проданої людини. Важко собі уявити людину, яка не перебуваючи у вразливому становищі дасть злочинцям добровільну згоду на свій продаж та подальшу сексуальну або іншу експлуатацію. По-друге, такі угоди мають високий ступінь суспільної небезпечності, оскільки спричиняють істотну шкоду громадській моральності (про неї мова буде йти нижче). По-третє, юридична традиція України не визнає згоду особи на спричинення їй шкоди, обставиною, що виключає кримінальну відповідальність. По-четверте, декриміналізація торгівлі людьми, вчиненої за згодою проданої особи паралізує протидію всім проявам торгівлі людьми. Юридичне закріплення положення, що розглядається, дозволить злочинцям уникати відповідальності за торгівлю людьми у випадках як примусової, так і обманної торгівлі. Для того, щоб зробити свій злочинний бізнес безпечним, їм достатньо буде письмово закріпити згоду людини на її продаж або залякати чи підкупити її після відкриття кримінального провадження. Враховуючи той факт, що торгівці людьми, як правило, є особами освіченими та винахідливими, дійти до цієї юридичної лазівки їм буде не важко.

На підтримку викладеної позиції В.А. Козак наводить приклади судової практики, відповідно до яких дії винних осіб спочатку кваліфікувались як торгівля людьми, а потім, на його думку через наявність згоди вивезених за кордон та залучених до проституції жінок, були перекваліфіковані на звідництво [74, с. 114]. Аналіз матеріалів справ по наведеним в роботі прикладам свідчить про недоведеність або відсутність об'єктивної сторони складу торгівлі людьми. Обвинувачені по цих справах надавали допомогу жінкам у виїзді за кордон та займались звідництвом, отримуючи великий процент від використання у проституції вивезених жінок. Ні факт продажу (іншої оплатної передачі) ні спрямованість умислу винних осіб на такі дії в матеріалах справ не були підтверджені. Тому наявність згоди вивезених за

кордон жінок не варто вважати обставиною, що відіграла для суду вирішальне значення. Крім того, існує велика кількість справ, по яких згода проданих осіб не завадила суду кваліфікувати дії винних осіб як торгівлю людьми [75; 76; 77].

Виходячи з викладеного, торгівлю людьми, вчинену за згодою проданої особи, слід вважати злочином. Останнє твердження, в свою чергу обумовлює необхідність вважати, що свобода (воля) не може бути визнаною основним безпосереднім об'єктом торгівлі людьми, оскільки вона не в усіх випадках потерпає від цього злочину. Враховуючи існуючий порядок справ щодо розташування цієї норми у структурі Особливої частини КК, а також відсутність обов'язкової спрямованості злочину проти волі особи, основним безпосереднім об'єктом торгівлі людьми залишається вважати честь та гідність особи. Додатковим підтвердженням такого стану справ є той факт, що торгівля людьми залишилась єдиним злочином, у якому честь та гідність особи можуть претендувати на роль основного безпосереднього об'єкта, оскільки інші злочини даного розділу спрямовані на явно інші, ніж честь та гідність блага (фізичну свободу, особисту недоторканність, нормальний розвиток дитини та ін.), адже наклеп та образа, котрі у розділі III КК 1960 р. були типовими прикладами злочинів проти честі та гідності, в КК 2001 р. виключені з числа злочинів. Всупереч цьому твердженню, у літературі обґрунтовується позиція, згідно з якою жодна з норм, передбачених розділом III КК України, не охороняє честь та гідність людини [78, с. 41]. Справді, честь та гідність людини далеко не завжди потерпають і від торгівлі людьми. У випадках, коли особа бажає, щоб її продали до борделю, говорити про честь та гідність важко, але якщо торгівець погодиться і задовольнить таке бажання, наявність злочину, передбаченого статтею 149 КК України буде очевидною.

В кримінальному провадженні, розслідування з якого велось у м. Херсон, потерпілим К. і В. було відомо, що їх вивезуть до Сербії, де за них отримають гроші, і що в Сербії їм доведеться займатись проституцією на користь їхнього власника, доки вони не відпрацюють грошей, заплачених за них [76]. Ця

обставина не завадила жінкам добровільно погодитись на виїзд та продаж їх за кордоном. Ситуації подібні до наведеної характеризуються тим, що людина через економічну кризу в країні, важкі життєві обставини, а також можливо через свої необдумані вчинки опиняється у досить вразливому становищі: їй потрібні гроші, але вона не має можливості їх заробити. Саме такою ситуацією часто користуються злочинці та отримують добровільну згоду на продаж людини та подальше її незаконне використання. У даному випадку відсутня спрямованість злочинних дій проти волі або честі чи гідності особи.

Отже жодна з цінностей, декларованих у назві розділу III Особливої частини КК України, не може претендувати на роль основного безпосереднього об'єкта торгівлі людьми. Наприклад, І.І. Карпець задовго до криміналізації торгівлі людьми, в Україні визнавав цей міжнародний злочин таким, що спричиняє шкоду, між іншим і моральним цінностям [114, с. 104]. Але, як бачиться, треба йти далі та визнати, що від цього злочину страждає насамперед в усіх без винятку випадках моральність. У філософії «мораль» (від лат. *moralis* – моральний) – та галузь із царства етичних цінностей, котра насамперед визнається кожною дорослою людиною. Розміри та зміст цієї сфери з часом змінюються, вони різні у різних народів та прошарків населення.

Моральність у філософських словниках ототожнюється з мораллю та трактується як «добровільна самодіяльна узгодженість почуттів, прагнень та діянь членів суспільства із почуттями, прагненнями та діяннями співгромадян, їх інтересами та гідністю суспільства в цілому. Добровільність та самодіяльність узгодження є суттю будь-якого явища моральності» [79, с. 309]. Моральні принципи суспільства становлять ту основу, на котрій базується процес самовиховання членів суспільства і, насамперед, молодого покоління. Майбутнє будь-якого суспільства та держави безпосередньо залежить від того, які моральні уявлення та оцінки поведінки людей, ідеалів панують у ньому, яке моральне здоров'я населення. Суспільна моральність базується на системі норм та правил поведінки, ідей, звичаїв, традицій, уявлень про добро та зло, справедливість та несправедливість, честь та гідність, домінуючих у

відповідному суспільстві. У літературі цілком справедливо зазначається, що поняття честі та гідності похідні від поняття моралі (моральності) [80, с. 5]. Однак ці поняття не збігаються. Різні джерела в цілому сходяться на тому, що під честю слід розуміти суспільну оцінку людини, під гідністю – її особисту самооцінку [80, с. 81; 81, с. 101]. Тобто, коли ми розглядаємо честь та гідність, мова йде про явища, які є результатом (наслідком) однієї зі сфер практичного використання моральних норм. У випадках, коли людина добровільно погоджується на свій продаж, приниження її честі та гідності цим злочином не відбувається. Вони вже були принижені задовго до вчинення злочину жебрацькими умовами існування або іншими обставинами, що не залежать від волі винної особи. На наш погляд, від торгівлі людьми в усіх без винятку випадках страждає суспільна моральність, у зв'язку з чим статтю, що передбачає відповідальність за торгівлю людьми, доцільно було б розмістити у розділі XII Особливої частини КК «Злочини проти громадського порядку та моральності». Законодавці Польщі та Голландії пішли саме таким шляхом [57, с. 115]. Визнання моральності самостійним об'єктом кримінально-правової охорони є хоча і відносно новим для кримінального законодавства України, але цілком природним явищем, оскільки моральність, як соціальна цінність або благо, дуже часто потерпає від злочинних дій самостійно.

У певних випадках дуже важко знайти будь-яке інше соціальне благо, що охороняється правом від таких злочинних дій. Наприклад, життя чи здоров'я тварини не охороняється правом, однак жорстоке поводження з тваринами у КК вважається злочином. У даному випадку під охорону права підпадає моральність, як духовний фактор суспільства. Повертаючись до проблеми торгівлі людьми, слід зауважити, що виходячи з традиційно-історично зумовленої схильності слов'янської людини (а українців особливо) «бути під паном», ми спостерігаємо велику кількість випадків, коли людина, позбавлена багатьох прав та свобод, не вважає себе потерпілою. На науково-практичній конференції «Боротьба з торгівлею людьми: вдосконалення роботи правоохоронних органів та взаємодія з міжнародними й неурядовими

організаціями», що проводилася у Харкові 8-9 червня 2001 року правоохоронці з м. Сімферополь навели реально існуючі випадки, коли, виявлені слідством, вивезені та продані за кордоном жінки, які детально розповідали подробиці їхнього продажу до закордонних борделів, рішуче відмовились від визнання їх потерпілими у справі. Згідно з їх свідченнями, після продажу жінки, відробивши борг власнику, заробили непогані гроші, займаючись проституцією, і тому не вважали себе потерпілими. Цікавими, також є дані, отримані дослідниками проблеми торгівлі людьми Запорізького державного університету. Вони стверджують, що близько 6 % опитаних ними респондентів бажали б добровільно продати себе у рабство, аби тільки життя було «заможним та ситним» [57, с. 116]. Але таке ставлення людей до порушення своїх прав та свобод не виключає аморальності дій винних у торгівлі людьми осіб. Більше того, сам факт існування цього «бізнесу» у великих масштабах суттєво впливає на індивідуальну та суспільну моральність. Існування торгівлі людьми здатне суттєво спотворити мораль, що «утворює складну частину індивідуального мікрокосмосу», «котра є одним з моментів, що визначають для особи картину світу» [40, с. 9]. Спотворення існуючої моралі призведе у суспільстві до деформації психології людей, тобто до формування безпосередньої причини вчинення торгівлі людьми, що буде сприяти поширенню нової хвилі цих злочинів. Якщо цьому не протидіяти, у близькому майбутньому ми можемо стати свідками ситуації, коли суспільство почне дивитись на продаж людини як на цілком нормальне явище. Адже серед великої армії любителів футболу не часто почуєш висловлювання проти трансферних угод щодо спортсменів. А якщо сьогоднішнє суспільство не засуджує продаж спортсменів, то де гарантії, що через кілька десятків років моральні норми суспільства не зможуть змінитись настільки, що цілком порядним вчинком буде купити своєму синові «живу іграшку» – як у відомій французькій комедії. Тобто ми бачимо, що насправді в усіх без винятку випадках від торгівлі людьми страждає моральність, захист якої потребує кримінально-правової регламентації. У багатьох (але не в усіх) випадках, крім того, порушуються фізична свобода або

воля людини, її честь та гідність. Тому доцільно було б визнати основним безпосереднім об'єктом торгівлі людьми суспільну моральність, а додатковими факультативними об'єктами волю, честь та гідність людини. Для легітимації цього положення необхідно: статтю «торгівля людьми» розмістити у розділі XII Особливої частини КК України. Безпосередньо у зазначеному розділі нову статтю для зручності користування КК доцільно розмістити перед статтями 302–303 КК, враховуючи той факт, що норми закріплені у цих статтях та у новій статті є суміжними, а ступінь суспільної небезпечності торгівлі людьми є вищою.

Додатковим факультативним об'єктом торгівлі людьми можуть виступати відносини, пов'язані зі здоров'ям, життям людини, встановленим порядком здійснення посадовими особами своїх повноважень, порядком перетинання державного кордону, а також із правом дитини виховуватися в сім'ї з батьками, та з правом батьків виховувати дитину [70, с. 343]. Майже таку позицію підтримує і К.А. Волков, вказуючи, що при кваліфікованих видах торгівлі людьми додатковим об'єктом можуть бути життя, здоров'я людини, режим державного кордону, а також встановлений правовими актами та звичаями ділового обороту порядок видачі та придбання документів [115, с. 8].

Поряд з об'єктом необхідною ознакою складу цього злочину є його предмет. Проблема предмета цього злочину, на наш погляд, є дуже актуальною. Автори наукових статей, підручників та коментарів до КК при розгляді складу торгівлі людьми часто ігнорують існування цієї проблеми, навіть не згадуючи про неї [70, с. 343; 71, с. 208]. На нашу думку, це пов'язано із загальною проблемою визначення поняття предмета в теорії кримінального права. Найпоширеніші визначення предмета злочину розпочинаються словами: «Предмет злочину це – будь-які речі матеріального світу...» [62, с. 44]. Згідно з такими визначеннями, торгівля людьми є безпредметним злочином.

На нашу думку, предмет злочину доцільніше було б визначити як певну матеріальну або іншу субстанцію, на яку безпосередньо впливає злочинець під час злочинного посягання. Наведене визначення не суперечить різним теоріям

об'єкта і предмета злочину та дає змогу з'ясувати предмет злочину «торгівля людьми». Таким предметом, на наш погляд, є людина. Але чи можна вважати людину предметом злочину? У літературі щодо цього єдиного підходу не існує. У позиції, згідно з якою людина не є предметом злочину, йдеться про те, що вона повинна бути визначена як потерпілий [70, с. 344]. Прихильники цієї точки зору не бажають назвати людину предметом злочину тому, що визнання людини як суб'єкта суспільних відносин предметом злочину ставить під загрозу обґрунтованість теорії об'єкта як суспільних відносин [71, с. 119], або тому, що таке отожднення здається їм не етичним [117, с. 30]. Їхні опоненти, навпаки, вважають, що «...такий делікатний підхід є зайвим. Тіло людини, її частини згідно зі здоровим глуздом є предметом посягання, речовою базою життя, здоров'я, а інколи честі та гідності особи» [117, с. 31].

Фактично жертва злочину, як вказує Є.В. Лащук, за більшістю ознак, що її характеризують, нагадує поняття предмета злочину, – різниця між ними полягає лише в тому, що предмет – це матеріальна цінність, а потерпілий від злочину (жертва) – це людина. Проте, як вказує вчений, організм людини, її органи і тканини – якщо саме з приводу них вчиняється злочин (зокрема, трансплантація – ст. 143 КК) – не охоплюються поняттям жертви злочину, – зазначені матеріальні цінності слід визнавати предметом злочину [62, с. 39].

М.Й. Коржанський вважає, що «предмет злочину – це конкретний матеріальний об'єкт, в якому проявляються певні сторони, властивості суспільних відносин (об'єкта злочину), шляхом фізичного або психічного впливу на який спричиняється соціально небезпечна шкода у сфері цих суспільних відносин» [65, с. 103], визнаючи, таким чином, людину предметом злочину. Таку позицію підтримують і інші науковці [70, с. 345]. Російські вчені сьогодні впевнено називають предметом у складі злочину «торгівля неповнолітніми» – неповнолітніх [117, с. 32].

В.Я. Тацій, не називаючи людину предметом злочину, стверджує, що «предметом суспільних відносин, які виступають об'єктом злочину, справедливо визнається все те, з приводу чого або у зв'язку з чим існують саме

ці відносини. Тому як предмети суспільних відносин можуть виступати, передусім, різного роду фізичні тіла, речі (природні об'єкти, різні товари або предмети), які не володіють ознаками товару, а також сама людина» [59, с. 27].

Отже, у вітчизняній науці існує прецедент, коли людину називають предметом у певних ситуаціях. То чому ж вважати не етичною саме цю, вкрай необхідну для термінологічної уніфікації ситуацію? Додатковим аргументом проти етичних винятків у теорії предмета злочину є неможливість визнання людини потерпілою у певних випадках. Наприклад, коли продаж людини здійснюється з її згоди і вона сама не вважає себе потерпілою. У цій ситуації продана людина залишається немовби осторонь обставин, що підлягають розгляду в справі, чого допустити не можна. Вважаємо, що будь-які заперечення тези, згідно з якою людина є предметом злочину «торгівля людьми», будуть необґрунтованими саме тому, що вони суперечать закону. У ст. 149 КК законодавець передбачає відповідальність за «торгівлю людьми або іншу незаконну угоду, об'єктом якої є людина ...». Тобто, злочинець продає не тварину, не речі, а саме людину. Таким чином, у цьому випадку предмет злочину – людина – є обов'язковою ознакою складу злочину.

Предметом складу злочину, що розглядається, людина може виступати лише в період свого життя. Отже, важливим є встановлення початкового та кінцевого моментів життя людини, що продається.

Загальноновизнаною у кримінально-правовій літературі є точка зору, згідно з якою життя людини розпочинається із початком фізіологічних пологів та закінчується настанням біологічної смерті, коли внаслідок зупинки серця у тканини організму перестає надходити кисень і починаються незворотні процеси розпаду клітин центральної нервової системи [70, с. 278]. Такі рамки життя розроблено стосовно складів злочинів, що передбачають відповідальність за вбивство. Однак непомітно для науковців та практиків вони поширились і на інші злочини. Наприклад, спричинення медичним працівником тілесних ушкоджень плоду до початку пологів, суди не кваліфікують як неналежне виконання професійних обов'язків або як

спричинення тяжких (або інших) тілесних ушкоджень плоду. Хоча формальних, передбачених кримінальним законом перепон для такої кваліфікації немає.

Наприклад, В.А. Глушков розглядав цю проблему з точки зору розмежування незаконного аборту і умисного вбивства та прийшов до висновку про необхідність у певних випадках кваліфікувати як умисне вбивство спричинення смерті життєздатному плоду до початку пологів [82, с. 117-118]. Неюрідичні науки, що вивчають розвиток людини, не обмежуються моментом її народження та відносять до етапів життя пренатальний (внутрішньоутробний) період. Цей період триває в середньому 266 днів та складається з трьох стадій: передзародкової, зародкової та стадії плоду. Причому, вже на початку сьомого місяця розвитку плід набуває здатність до виживання у повітряному середовищі [11, с. 8]. Тому, враховуючи необмежений прогрес медицини та її потреби, сьогодні вкрай важливо захистити людину не тільки після народження, а й протягом усього життя. Викладене спонукає порушувати питання або про необхідність визнання предметом торгівлі людини у пренатальному періоді, або про внесення до кримінального закону норми, що передбачатиме відповідальність за незаконне використання плодів та ембріонів. Враховуючи особливості кінцевої мети оплатної передачі плодів та ембріонів (діагностика, терапія, наукові дослідження, промислове використання) [35, с. 100–102] та нехарактерність її для продажу людини після її народження, доцільніше використати другий варіант. Звісно такий крок потребує самостійного наукового дослідження та обґрунтування. Продаж же здатного до позаутробного життя плоду буде утворювати склад злочину «торгівля людьми», навіть якщо пологи були штучними. Це пояснюється тим, що вивільнення із утроби матері у будь-якій формі (наприклад кесарів розтин) плоду, здатного до виживання у повітряному середовищі, автоматично знаменує народження дитини, права якої охороняє кримінальне законодавство.

Отримання винагороди вагітною жінкою за майбутню передачу народженої дитини в літературі цілком справедливо пропонується кваліфікувати як готування до злочину [74, с. 195]. На відміну від замаху на злочин у цьому випадку особа лише створює умови для майбутньої передачі дитини, оскільки незалежні від неї обставини поки що не дають змоги виконати об'єктивну сторону торгівлі людьми.

Продаж померлої людини зазвичай не можна розглядати як торгівлю людьми. Лише у випадку, коли винні особи помилялись та вважали, що здійснюють незаконну угоду відносно живої людини, їхні дії є замахом на торгівлю людьми.

Один із різновидів предмету торгівлі людьми законодавець виділив як кваліфікуючу ознаку. Такою ознакою, закріпленою ч. 2 ст. 149 КК України, є неповнолітній вік людини, і у ч. 3 ст. 149 КК України – малолітній вік.

Вчинення дій, передбачених ч. 1 ст. 149 КК України щодо неповнолітнього, має місце у випадках коли предметом цього злочину виступає людина, котра на момент вчинення злочину не досягла 18 років.

Крім поняття неповнолітньої особи, закон про кримінальну відповідальність передбачає поняття малолітньої особи. Малолітніми є особи, яким на момент вчинення злочину не виповнилося 14 років [70, с. 92].

Слід зауважити, що наведена в літературі пропозиція не вживати використаний у кримінальному законі термін «особа» в якості синоніма терміну «людина» [74, с. 76] не має під собою підстав. Законодавець справді вживає у ч. 2 ст. 149 КК України словосполучення «кількох осіб», використовуючи слово «особа» в ролі синоніма слова «людина». Однак твердження, що термін «особа» не охоплює такі групи людей, як новонароджені та люди із враженою психікою, котрі внаслідок хвороби втратили соціалізовану властивість особи, не відповідає дійсності. Непоодинокі використання законодавцем у різних юридичних джерелах таких словосполучень, як «недієздатна особа», «неосудна особа» або «малолітня особа», доводить, що слова «людина» та «особа» виступають синонімами не тільки у повсякденному, а і в юридичному значенні.

Таким чином, властивості і ознаки предмета як обов'язкової ознаки злочину, передбаченого ст. 149 КК України, є важливими для уточнення й конкретизації об'єкта посягання, вирішення питання про притягнення особи до кримінальної відповідальності, правильної кваліфікації діяння і призначення відповідного покарання.

2.2. Об'єктивна сторона складу злочину, передбаченого ст. 149 КК України

Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 149 КК України, вимагає встановлення обставин, пов'язаних із зовнішнім актом протиправної поведінки особи. Не акцентуючи увагу на наукових поглядах складових частини об'єктивної сторони взагалі, відзначимо, що виділення останньої як елемента єдиного злочину є умовним, оскільки в дійсності не існує тільки цей елемент злочину (як і інші його елементи). Однак таке умовне розмежування має реальні підстави, через те, бо кожен з елементів злочину характеризує його з особливої сторони, і роздільний аналіз таких елементів дозволяє більш глибоко усвідомити соціальну сутність та юридичне значення злочину в цілому [83, с. 9].

Об'єктивна сторона злочину – це зовнішній акт суспільно небезпечного посягання на об'єкт, що перебуває під охороною закону, і яким цьому об'єкту заподіюють шкоду або створюють загрозу її заподіяння [84, с. 12]. Установлення її ознак важливе для правильної кваліфікації злочину, його відмежуванню від суміжних діянь (як злочинних, так і не злочинних). До того ж, ознаки об'єктивної сторони багато в чому визначають суспільну небезпечність самого посягання та допомагають повною мірою розкрити інші елементи складу злочину.

Досліджуючи об'єктивну сторону складу злочину, передбаченого ч. 1 ст. 149 КК України, необхідно відзначити, що законодавчо він віднесений до числа злочинів із формальним складом, а це свідчить про те, що для його

існування достатньо наявності суспільно небезпечного, протиправного, винного та кримінально караного діяння.

Протиправність торгівлі людьми пов'язана саме з тим, що цей злочин посягає на такі основні права людини, як свобода та особиста недоторканність. Щодо суспільної небезпечності, як другої ознаки цього злочину, то варто підкреслити, що торгівля людьми, безпосередньо посягаючи на права та свободи людини, посягає і на неї саму. Беручи до уваги, що людина – це жива природна субстанція, яка живе і розвивається в суспільстві, виходить, що цей злочин негативно впливає і на саме суспільство, і на соціальні зв'язки, руйнуючи налагоджену систему їх побудови і функціонування. Слід підкреслити, що суспільна небезпечність діянь відіграє не останню роль при визначенні законодавцем того, яка саме поведінка особи потребує криміналізації, а яка через різні об'єктивні критерії її не потребує. Суспільна небезпечність є однією з найважливіших складових частин підстави кримінально-правової заборони. Розглядаючи суспільну небезпеку, завжди необхідно звертатися до визначення об'єкта, якому заподіюється шкода. Тому, приймаючи рішення криміналізувати те чи інше діяння, законодавець у першу чергу повинен встановити, яким саме соціальним цінностям заподіюється або може бути заподіяна шкода. Виважено з цього приводу зазначають С.Ф. Денисов і П.П. Сердюк, підкреслюючи, що «...посягання на людину, її права й свободи, коли особа, що стала жертвою торговців людьми, зазнає фізичних і моральних страждань, позбавляється можливості самостійно розпоряджатися собою, тобто фактично перебуває у стані рабства, є суспільно небезпечним» [85, с. 195]. Далі автори продовжують: «На наш погляд, суспільна небезпека торгівлі людьми полягає у тому, що вона є необхідною передумовою обернення особи у такий стан» [85, с. 195]. З цим навряд чи можна не погодитися. Варто лише доповнити, що суспільна небезпечність цього злочину полягає не лише в можливості подальшого обернення людини в рабство, а ще й у тому, що людина, – найвища соціальна цінність, у такому разі стає предметом угод купівлі-продажу, міни, застави тощо. Тобто вона на

деякий час виступає ні чим іншим як річчю для злочинців. На нашу думку, навіть сам факт здійснення стосовно людини будь-яких незаконних угод із приводу її передачі є суспільно небезпечним явищем, причому ступінь суспільної небезпеки цього злочину дуже високий. Торгівля людьми – це, по суті, та ж сама работоргівля, з різницею в тому, що при работоргівлі мова йде про історичну торгівлю чорними рабами – людьми, які були поневолені рабовласниками за часи існування рабства, складаючи особливу чарунку суспільства – рабів, а у випадках «білого рабства» йдеться саме про торгівлю звичайними вільними людьми, які нікому не належали й у підневільному стані не знаходилися. Але в той же час навряд чи можна казати, що работоргівля – це більш небезпечне явище, а торгівля людьми менш небезпечне, занадто звужуючи сенс торгівлі «людським товаром», як це роблять деякі дослідники. Оскільки торгівля людьми – це злочин, який посягає не тільки на фізичну, а й на особисту свободу людини, на її недоторканність. Наприклад, жінка, здавалося би куплена для сексуальної експлуатації, стає не інакше як рабинею, яку «володар» може використовувати там, де йому буде завгодно, причому, як правило, така жінка не має можливості кудись піти, відпочити тощо. Вона стає засобом заробляння «брудних» грошей і задоволення статевих пристрастей.

Законодавчо цей перелік дій є вичерпним, хоча з теоретичної точки зору це не зовсім так, бо не враховано, наприклад, купівлю людини.

Логіко-граматичне тлумачення конструкції норми ч. 1 ст. 149 КК України дає змогу констатувати, що з об'єктивної сторони цей злочин може виражатися у таких формах:

- 1) торгівля людьми;
- 2) здійснення іншої незаконної угоди, об'єктом якої є людина;
- 3) вербування людини;
- 4) переміщення людини;
- 5) переховування людини;
- 6) передача людини;
- 7) одержання людини [70, с. 343].

Поняття торгівлі людьми в Протоколі про запобігання та припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, та покарання за неї, що доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності, а так само і в інших актах міжнародного законодавства, які є чинними і для України, означає «здійснювані з метою експлуатації вербування, перевезення, передачу, приховування або одержання людей», які вчинюються певними способами [38].

Той факт, що український законодавець, на відміну від міжнародних актів, торгівлю людьми видалив як окрему форму злочину, відмінну від інших його форм, означає, що у ст. 149 КК України під торгівлею людьми необхідно розуміти власне торгівлю. Тобто вчинення актів купівлі – продажу людей.

У тлумачному словнику В.І. Даля цю дефініцію сформульовано як «здійснення торгу, купівля і продаж, промисел... з метою прибутку» [86, с. 418]. Інші російські філологи С.І. Ожегов і Н.Ю. Шведова поняття «торгівля» визначили як «перетворення чого-небудь у предмет купівлі-продажу із розумінням вигоди, матеріальних інтересів» [87, с. 832]. З позиції економістів, торгівля – це «господарська діяльність з обігу, купівлі-продажу товарів» [46, с. 34].

Можна зробити висновок, що торгівля – це насамперед двостороннє, взаємне волевиявлення сторін із приводу чого-небудь, де обов'язковою умовою є матеріальна винагорода в будь-якому вираженні. Одна сторона купує, інша – продає. Що ж стосується продажу людини, то у цьому випадку маємо односторонню дію (про це вже згадувалося раніше). Російський учений М.І. Ветров, коментуючи ст. 152 КК РФ (Торгівля неповнолітніми), справедливо підкреслив, що об'єктивна сторона злочину «Торгівля неповнолітніми» містить у собі купівлю-продаж неповнолітнього. Автор пише: «Купівля-продаж неповнолітнього – це передача його у власність іншій особі за визначену грошову суму або за інші матеріальні кошти. При здійсненні угоди одна сторона притягується до кримінальної відповідальності за купування дитини, друга – за її продаж» [46, с. 75]. Ще більш конкретно про таке розуміння торгівлі йшлося в роботах деяких українських дослідників. Так,

В.О. Іващенко вказує: «...торгівля передбачає лише купівлю-продаж... людини» [88, с. 8].

Вважаємо за доцільне проаналізувати законодавчий досвід деяких держав СНД, кримінальне законодавство яких у цій частині, на наш погляд, більш досконале. Наприклад, у КК Російської Федерації 1996 р. [89]. міститься ст. 152, яка передбачає відповідальність за торгівлю неповнолітніми. На нашу думку, російський законодавець вірно сформулював норму про відповідальність за цей злочин, запобігши тим самим можливій спробі обходу закону. Так, ч. 1 ст. 152 КК Російської Федерації викладена в такій редакції: «Купівля-продаж неповнолітнього або вчинення інших угод у формі його передачі та заволодіння ним» [89].

Цим шляхом пішов і білоруський законодавець. Зокрема, у КК Республіки Білорусь міститься ст. 181, яка має назву «Торгівля людьми». У диспозиції ч.1 зазначеної статті читаємо: «Дії, спрямовані на вчинення купівлі-продажу або інших угод стосовно залежної особи у формі її передачі або заволодіння нею (торгівля людьми)» [90].

З огляду на викладене, торгівлю людьми в чистому вигляді можна визначити як здійснення стосовно людини (групи людей) угоди купівлі-продажу з метою наживи або іншої вигоди.

Таку думку також підтримують В.І. Борисов, В.О. Глушков, В.А. Козак, В.М. Куц, А.М. Орлеан тощо.

Наведемо приклад торгівлі людьми у формі купівлі-продажу. Громадянка Б., пообіцявши працевлаштувати громадян С., Г. і В. за кордоном, відвезла їх до Туреччини, де продала громадянці Л. для подальшої сексуальної експлуатації, отримавши по 1500 доларів США за кожен продану особу [40, с. 8].

Матеріали слідчо-судової практики України містять багато прикладів купівлі-продажу людей за «ціною» від 100 до 2500 доларів за кожен особу [40, с. 9].

Наведемо приклад, який вражає своїм винятковим цинізмом. У м. Рівне 4 квітня 2011 р. затримано молоду жінку, яка продала свого 9-місячного сина за 320 тис. грн.

Покупцями дитини стали співробітники місцевої міліції, які таким чином проводили відповідну спецоперацію, оскільки кілька тижнів тому отримали оперативну інформацію про намір цієї жінки продати свою дитину. За 9-міс. малюка 22-річна громадянка М. просила 40 тис. доларів. У результаті проведеної спецоперації жінку затримали на гарячому. Переговори між «покупцями» та продавцем тривали недовго. Зустрітися домовилися в одному із номерів рівненського готелю, куди прийшли гр-ка М. із сином та няня, 21-річна гр-ка О. Працівники міліції під виглядом подружньої бездітної пари, яка приїхала зі Сходу України, купили дитину за 320 тис. грн., які, звичайно, були заздалегідь помічені. Пересвідчившись, що сума відповідає дійсності, М. залишилася задоволена продажем, поцілувала на прощання дитину і пішла. За даними правоохоронних органів, ця жінка займалася проституцією, а вихованням її сина – няня, яка була її ж подругою та проживала спільно у квартирі, що вони винаймали. У грудні минулого року проти матері хлопчика вже було порушено кримінальну справу за статтею 166 КК України (Злісне невиконання батьками обов'язків, що призвело до тяжких наслідків. У даному випадку – хвороби дитини). Тепер вона вже відповідатиме ще й за ч. ст. 149 КК України. Обоє жінок затримано і нині вони заарештовані. Хлопчик, якого намагалася мама продати, наразі перебуває в обласній дитячій лікарні, і його подальшу долю вирішуватимуть відповідні служби [91].

У той же час не кожна купівля людини, рівно як й інші форми одержання потерпілого (через дарування, заставу тощо), на наш погляд, повинна бути піддана криміналізації. Вважаємо, що покупець, який придбав з метою звільнення потерпілого, а потім його звільнив, відпустивши на волю, не повинен бути притягнутий до кримінальної відповідальності, оскільки він у цьому випадку не переслідує злочинних цілей незаконного та протиправного використання «жертви». Не переслідує покупець в цьому випадку й таких

цілей, як незаконне збагачення, отримання наживи тощо. Навпаки, ця особа припиняє можливість подальшої експлуатації придбаної людини, виключає можливий злочинний вплив щодо неї, запобігаючи тим самим подальше злочинне використання потерпілого, і надаючи в такий спосіб йому реальну можливість повернутися на Батьківщину, у родину тощо для продовження вільного існування. Таким чином відсутність в особі, яка купує людину, злочинної мети дозволить відрізнити злочинні дії від незлочинних. Наприклад, не можуть підпадати під дію ст. 149 КК України дії з купівлі людини в разі її придбання з метою «розкріпачення», тобто звільнення потерпілого від злочинної залежності, що утворилася в результаті його продажу, бо в цьому випадку покупець переслідує благородні цілі, він хоча й придбаває людину, але не для того, щоб в подальшому використовувати в будь-якій сфері, а навпаки, купує, щоб ліквідувати той її «статус», який вона отримала, коли стала предметом злочинних дій торговців «людським товаром». Не може підпадати під дію ст. 149 КК України, на наш погляд, й «торгівля» спортсменами в результаті трансферних угод, оскільки тут йдеться про купівлю-продаж послуг людини, причому на добровільній основі.

На це, до речі, вказує відомий польський учений Анджей Марек /Andrzej Marek/. Він зауважує, що таке розуміння торгівлі людьми було би взагалі абсурдним [92, с. 674]. Але в той же час така передача людини, як викуп нареченої, на наш погляд, повинна бути піддана криміналізації, бо це не що інше, як одна з завуальованих форм торгівлі людьми, що стала наслідком звичаїв, що раніше існували в суспільстві.

Доцільною також, на наш погляд, буде законодавча фіксація в розглядуваній нормі механізму дійового каяття у тих випадках, коли винна особа, придбавши людину з метою наживи або іншої вигоди, у подальшому добровільно відмовилась від незаконного або протиправного її використання чи експлуатації, відпустивши потерпілого на волю та компенсувавши йому завдану шкоду, оскільки в цьому випадку суспільна небезпечність винного значно знижується.

Що стосується винагороди, то вона, як правило, має грошову форму, однак існують й інші форми, наприклад, матеріальна вигода, не пов'язана з одержанням грошових коштів. Розкриваючи сутність об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 149 КК України, необхідно більш детально розглянути таку її ознаку, як інша незаконна угода щодо людини.

Здійснення іншої незаконної угоди, об'єктом якої є людина передбачає здійснення таких угод, як дарування, міна, надання у безоплатне користування, передача в рахунок погашення боргу, та будь-які інші, за якими особа передається для експлуатації [71, с. 209]. Людина – це жива природна субстанція, яка відповідно до Конституції України є найвищою соціальною цінністю, тому будь-які посягання на неї переслідуються згідно із законом. Право людини на свободу є її невід'ємним правом, яке надається їй природою при народженні і не може бути будь-ким порушено. Факт здійснення щодо людини будь-якої незаконної угоди припускає порушення її прав.

Не можна вважати здійсненням незаконної угоди, об'єктом якої є людина, дії особи (сутенера), яка зводить повію з клієнтом. Оскільки у таких випадках людина передається іншій особі фактично не у володіння, а лише у тимчасове користування.

Необхідно відмітити, що термін «угода» законодавчо запозичений з цивільного права, а тому його тлумачення доцільно проводити, спираючись саме на цивільно-правові аспекти, не ігноруючи кримінально-правові особливості. Це значить, що викладаючи зміст кримінально-правової норми, у якій міститься цивільно-правова термінологія, необхідно враховувати риси обох галузей права, але в той же час чітко дотримуватися існуючих характеристик тієї галузі права, термінологія якої використовується при формулюванні статей КК України.

Аналізуючи норму про відповідальність за торгівлю людьми, стає видно, що законодавчо в її тексті передбачено і торгівлю людиною, і здійснення іншої незаконної угоди щодо людини як самостійні дії. Це, перш за все, підкреслює бажання законодавця відокремити такі поняття одне від одного, показати їх

індивідуальність і нерівнозначність. Хоча в той же час законодавець сам не дав визначення цим поняттям, надавши тим самим можливість їх тлумачення науковцям. Але таке тлумачення повинне бути чітким, виваженим і коректним. Даний процес повинен ґрунтуватися не тільки на теоретичних розробках, а й на практичному вираженні проблеми, причому розходжень тут бути не може, оскільки в цьому разі теоретичні рекомендації втратять будь-який сенс, тому що не будуть мати практичного закріплення і являтимуть собою просто декларативні установки. З огляду на викладене, можна констатувати, що уявлення про доцільність відмежування понять «торгівля людьми» і «інша незаконна угода щодо людини» пов'язується саме з тим, які матеріальні ресурси у вигляді оплати (тобто гроші або не грошові кошти) для цього були використані.

Окремі факти існування тимчасової оплатної передачі дійшли до нас із історії. Так, приблизно в 2480 році до нашої ери єгипетський фараон Асіхіс, уособлюючи собою абсолютну владу в Стародавньому Єгипті, видав закон, згідно з яким дозволялося брати гроші в борг під тимчасову заставу мумії власного батька. Крім того, заставник тимчасово ставав володарем усипальниці боржника, тому, якщо останній не зміг повернути борг, він позбавлявся і мумії, і можливості бути похованим у родинному склепі. Цього права позбавлялася і вся його родина [93, с. 136].

Прикладом цієї форми об'єктивної сторони торгівлі людьми є дії гр. С., яка у 2002 році умисно, з корисливих спонукань, під приводом працевлаштування на ринках м. Москва, підшукувала жінок з України для зайняття проституцією. З цією метою вона перевезла чотирьох жінок до Москви та передала їх невстановленій особі в рахунок погашення боргу [94].

Під вербуванням людини слід розуміти досягнення домовленості шляхом безпосереднього наймання, тобто запрошування і набору добровольців ніби для участі у певній діяльності.

Вербування у юридичній літературі розкривається як: 1) дії, пов'язані з набором особи працювати чи надавати послуги на певних умовах [40, с. 30]; 2) запрошування, умовляння й набір за наймом людей [40, с. 31].

Так, громадянка України К., діючи у складі організованої злочинної групи, підшукувала жінок, які погоджувалися на виїзд та продаж до борделів Туреччини, де вони повинні були займатися проституцією. Згідно з домовленістю, вони повинні були відробити витрати, пов'язані з їхнім переїздом до Туреччини, а вже потім отримувати прибутки від вказаної діяльності. Насправді, злочинці, які купили цих жінок, вимагали відпрацювати суму, передану за них вербувальнику та інші витрати [46, с. 31].

До прийомів вербування відносять: 1) переконання; 2) посилення емоційної реакції (честолюбство, самоствердження); 3) шантаж; 4) підкуп; 5) погроза фізичного впливу; 6) зомбування; 6) застосування особливих прийомів і засобів (наркотичні засоби, медикаменти тощо) [40, с. 46].

Переміщення людини – це зміна її місця перебування шляхом перевезення та іншого переміщення її як через державний кордон України, так і в межах території України. При цьому дії винного, пов'язані з незаконним переміщенням людини через державний кордон України, потребують додаткової кваліфікації за ст. 332 КК України, а у випадках, коли для перетинання державного кордону були викрадені чи підроблені і використані завідомо підроблені документи, – ще й за відповідними частинами статей 357 і 358 КК України. Якщо жертва торгівлі людьми перетинає державний кордон України на підставі належних документів, ст. 332 КК України виключається [71, с. 210].

Як зазначають В.М. Куц та А.М. Орлеан, переміщення є закінченим злочином з моменту зміни місця перебування особи [40, с. 31].

Переховування людини передбачає розміщення людини у певному приміщенні, у транспортному засобі, у певній місцевості тощо, надання їй

підроблених документів, вчинення щодо неї пластичної операції тощо [70, с. 434].

Під передачею і одержанням людини треба розуміти відповідні фактичні дії, вчинені після вчинення стосовно неї акту купівлі – продажу, вербування, переміщення тощо, пов'язані з переходом фактичного контролю над нею від однієї особи (групи осіб) до іншої [70, с. 434].

Передачу людини в літературі розкривають як «вчинення винною особою (так званим «продавцем») дій, пов'язаних із наданням потерпілого іншій особі (так званому «покупцю») безпосередньо чи опосередковано [40, с. 32]. Одержання людини є зворотною стороною передачі та передбачає отримання контролю над людиною.

Дослідивши розглядуваний елемент основного складу злочину, передбаченого ст. 149 КК України, варто зауважити, що за конструкцією об'єктивної сторони цей злочин у перших двох формах є закінченим з моменту продажу (іншої передачі) людини іншій особі (особам). Якщо до угод з продажу людини застосувати за аналогією правило, що діє у цивільному праві (а специфіка предмета суспільних відносин, з приводу якого ці дії вчинюються, – людина, – хоча й цілком перетворює юридичну сутність їх із законних на незаконні, але залишає незмінною зовнішню правову оболонку; недаремно законодавець у ст. 149 КК України використовує термін з цивільного права «угода»), то злочин необхідно вважати закінченим з моменту фактичної передачі особи за договором купівлі – продажу, який de-facto означає зміну власника, чи з іншого моменту, прямо передбаченого договорами між сторонами.

Злочин у його третій – сьомій формах є закінченим з того моменту, коли жертва злочину, відповідно, завербована, переміщена, перехована, передана чи одержана.

Отже, здійснення торгівлі людьми слід вважати закінченим з моменту, коли виконані усі дії, пов'язані з передачею людини у фактичне володіння іншої особи за винагороду. Питання закінчення цього злочину у третій – сьомій

формах має вирішуватися таким чином: якщо угода стосовно людини здійснюється на території України, то злочин потрібно вважати закінченим з моменту переправлення людини через державний кордон; якщо ж така угода здійснюється лише після того, як людину перемістили за межі України, то цей злочин слід вважати закінченим з моменту здійснення цієї угоди, тобто коли людина потрапляє у фактичну власність іншої особи.

Обов'язковою ознакою злочину, передбаченого ч. 1 ст. 149 КК України, якщо він вчиняється у третій – сьомій формах, крім випадків вчинення його стосовно малолітнього чи неповнолітнього, є спосіб. Він може альтернативно проявлятися у використанні: 1) обману; 2) шантажу; 3) уразливого стану особи [64, с. 35]. Більш небезпечні способи вчинення цього злочину розглядаються як його кваліфікуючі ознаки.

Спосіб учинення злочину, хоча й не повністю, але найбільшою мірою відображає форму зовнішнього прояву діяння, установлює такі індивідуальні особливості, які притаманні лише йому. Спосіб вчинення злочину істотно підвищує суспільну небезпеку діяння, оскільки створює значно більші можливості спричинення шкоди об'єкту, який перебуває під охороною кримінального закону. Тому, на наш погляд, сконструювавши таким чином норму, що встановлює відповідальність за торгівлю людьми, законодавець розширив межі можливого спричинення шкоди суспільним відносинам, які перебувають під охороною у вказаному випадку.

Обман як спосіб вербування, переміщення, переховування, передачі, одержання людини полягає у повідомленні потерпілому неправдивих відомостей (наприклад, відомостей про те, що він буде брати участь у конкурсі або отримає широкі можливості для працевлаштування за кордоном) або приховуванні певних відомостей, повідомлення яких мало б суттєве значення для поведінки потерпілого (наприклад, відомостей про дійсні умови праці, розміри і порядок виплати заробітку) [70, с. 346].

Обман може бути прямим, коли він направлений безпосередньо на адресу особи, і опосередкованим, коли відомості, що не відповідають дійсності,

передаються іншій особі, яка має реальну можливість впливу на свідомість і поведінку особи, щодо якої здійснюється торгівля.

Під час обману можливі комбінації злочинних дій між винними особами, якщо діяння вчиняється групою осіб за попередньою змовою. Діяння, що почалося з обману в діях однієї особи, може перерости в більш небезпечне, здійснюване іншою особою посягання: погрози, застосування насилля.

Типовим обманом є пропозиції для молодих дівчат влаштуватися на роботу в сауни, масажні кабінети, в якості фотомоделей, виїхати на роботу за кордон при наявності умислу на вчинення злочину, передбаченого ст. 149 КК України.

Публічна реклама такого обману через засоби масової інформації при наявності умислу також повинна розцінюватися як дії, направлені на вчинення зазначеного злочину.

Грубе порушення угоди про працю, вчинене шляхом обману, у тому числі стосовно громадянина, з яким укладена угода щодо його роботи за межами України (ст. 173 КК України), слід відмежовувати від злочину, передбаченого ст. 149 КК України, за ознаками об'єктивної і суб'єктивної сторони, об'єкта та суб'єкта [70, с. 346]. Передовсім, необхідно мати на увазі, що при вчиненні злочину, передбаченого ст. 149 КК України, обман застосовується, як правило, під час вербування, а при вчиненні злочину, передбаченого ст. 173 КК України, – вже під час виконання угоди про працю.

Шантаж як спосіб вчинення торгівлі людьми або іншої незаконної угоди щодо людини передбачає погрозу розголошення компрометуючих або інших відомостей, які потерпілий бажає зберегти у таємниці. Шантаж у даному випадку включає два види дій: а) погрозу викриттям, повідомленням відомостей, які компрометують особу (наприклад, вимога займатися проституцією під погрозою повідомлення про засудження в минулому чи про наявність венеричного захворювання); б) погрозу заподіянням іншої шкоди, залякування з метою створити вигідну для себе обстановку, поставити потерпілу особу в залежне становище [70, с. 347]. Це, зокрема, вивезення особи

за кордон і відібрання в неї документів, погроза заподіяння шкоди рідним чи близьким, доведення до потерпілого наміру продати у рабство чи піддати груповому зґвалтуванню тощо. Шантажем є погроза розголосити як дійсні факти, так і повідомити неправдиві відомості, здійснити наклеп. Також це може бути доведення до потерпілого наміру продати у рабство, вивезти за кордон і відібрати документи тощо.

Поняття уразливого стану особи міститься в примітці 2 до ст. 149 КК України. Під ним необхідно розуміти зумовлений фізичними чи психічними властивостями або зовнішніми обставинами стан особи, який позбавляє або обмежує її здатність усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними, приймати за своєю волею самостійні рішення, чинити опір насильницьким чи іншим незаконним діям, збіг тяжких особистих, сімейних або інших обставин [64, с. 35].

Незважаючи на зовні всеохоплююче визначення цього поняття, воно залишається оціночним: лише органи досудового слідства і суд можуть на підставі конкретних обставин встановити, чи був стан особи насправді уразливим. Уразливим стан особи необхідно визнавати в усіх випадках, коли за обставинами справи її згода на вербування, переміщення, переховування, передачу чи одержання була вимушеною, одержаною під впливом зазначених суб'єктивних та/або об'єктивних причин і не відповідала її справжнім інтересам.

Порушення посадовими особами порядку або строків подання інформації про дітей-сиріт і дітей, які залишилися без опіки (піклування) батьків, для централізованого обліку, тягне відповідальність за ст. 184-2КАП. Якщо такі дії вчинені з метою продажу цих дітей, вони можуть розглядатися як готування до злочину, передбаченого ч. 2 ст. 149 КК України (за ознаками вчинення його щодо неповнолітнього і з використанням службового становища).

Чинний закон про кримінальну відповідальність, крім основного складу злочину, може передбачати обставини, за яких діяння визнається таким, що має підвищену суспільну небезпеку. Такі обставини законодавець визначає як кваліфікуючі злочин ознаки [95, с. 105]. Вони свідчать про істотну зміну рівня

небезпеки порівняно з тією, яка відображена за допомогою ознак основного складу і тим самим обтяжують відповідальність.

Кваліфікуючими ознаками торгівлі людьми (ч. 2 ст. 149 КК України) є вчинення цього злочину: 1) щодо неповнолітнього; 2) щодо кількох осіб; 3) повторно; 4) за попередньою змовою групою осіб; 5) службовою особою з використанням службового становища; 6) особою, від якої потерпілий був у матеріальній або іншій залежності; 7) у поєднанні з насильством, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого чи його близьких, або 8) з погрозою застосування такого насильства [64, с. 35].

Вчинення торгівлі людьми щодо неповнолітнього передбачає, що в якості потерпілого виступає неповнолітній, котрим згідно з ч. 1 ст. 11 ЦК України вважається особа до досягнення нею вісімнадцятирічного віку [96]. Отже, вчинення торгівлі людьми щодо неповнолітнього означає, що в якості потерпілого виступає особа чоловічої або жіночої статі, яка не досягла на момент вчинення щодо неї злочину, передбаченого ст. 149 КК України, вісімнадцятирічного віку.

Торгівля людьми щодо кількох осіб передбачає встановлення кількісної ознаки – мінімум двох потерпілих. При цьому не має значення вік потерпілих, їх стать, громадянство тощо. У випадку, якщо одним із потерпілих виступає неповнолітній, винній особі необхідно інкримінувати обидві ознаки, що передбачені в ч. 2 ст. 149 КК України: вчинення торгівлі людьми щодо неповнолітнього та кількох осіб [70, с. 346]].

Як правило ознака, що аналізується, має місце у тих випадках, коли торгівля людьми здійснюється особою щодо двох або більше потерпілих одночасно (тобто при відсутності часового проміжку між окремими діями винного). Наприклад, продаж двох дівчат без якого-небудь проміжку в часі одній особі з метою їх сексуальної експлуатації. Подібні випадки відомі судовій практиці України.

Так, вироком Суворовського районного суду м. Херсон М. та К. були визнані винними у вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 124¹ КК 1960 р.

(торгівля людьми щодо кількох осіб). По справі було встановлено, що підсудні в листопаді 1998 р. вивезли двох дівчат до Сербії, де продали їх власнику нічного клубу «Венеція» з метою сексуальної експлуатації [40, с. 24].

Для розкриття змісту такої кваліфікуючої ознаки аналізованого злочину – повторності – слід звернутися, перш за все, до відповідних положень Загальної частини КК України. Відповідно до ч. 1 ст. 32 КК України повторністю злочинів визнається вчинення двох або більше злочинів, передбачених тією самою статтею або частиною статті Особливої частини Кримінального кодексу. При цьому «повторність відсутня, якщо за раніше вчинений злочин особу було звільнено від кримінальної відповідальності за підставами, встановленими законом, або якщо судимість за цей злочин було погашено або знято» (ч. 4 ст. 2 КК України).

Ознакою, котра розмежовує вчинення торгівлі людьми повторно від вчинення цього ж злочину щодо кількох осіб, виступає наступна: при повторності умисел винного на вчинення злочину виникає самостійно, заново, окремо щодо кожного акту торгівлі людьми. При вчиненні торгівлі людьми щодо кількох осіб усі окремі акти (епізоди) торгівлі людьми об'єднані єдиним умислом особи. У свою чергу це означає, що мета вчинити торгівлю людьми щодо кількох осіб виникає у винного до початку виконання ним об'єктивної сторони злочину.

Торгівля людьми за попередньою змовою групою осіб. Відповідно до ч. 2 ст. 28 КК України «злочин визнається вчиненим за попередньою змовою групою осіб, якщо його спільно вчинили декілька осіб (дві або більше), які заздалегідь, тобто до початку злочину, домовилися про спільне його вчинення». Це загальне положення стосовно складу злочину, котрий досліджується, має певні особливості.

Уявляється, що для інкримінування винному цієї кваліфікуючої ознаки не має значення та роль, яку виконував кожний із співучасників злочину. Це може бути як проста, так і складна співучасть. Зазначене положення безпосередньо витікає із законодавчого визначення поняття вчинення злочину за попередньою

змовою групою осіб, яке містить ч. 2 ст. 28 КК. Так, у ній не передбачено яких-небудь вимог (на відміну від частини 1 цієї ж статті, яка дає визначення поняття групи осіб) відносно обов'язкової участі декількох співучасників у вчиненні злочину лише в якості виконавців. У зв'язку із цим навряд чи можна погодитися із точкою зору, відповідно до якої вчинення торгівлі людьми за попередньою змовою групою осіб можливе лише у формі співучасті. Уявляється, що таке вирішення цього питання не відповідає ч. 2 ст. 28 КК України.

Слід також зазначити, що вчинення торгівлі людьми за попередньою змовою групою осіб має свою специфіку. Як уже раніше було сказано, торгівля людьми завжди фактично вчинюється при участі як мінімум двох учасників незаконної угоди – особи, що передає потерпілого («продавця») та особи, що заволодіває ним (тобто отримує потерпілого від «продавця») – так званого «покупця». Отже, для кваліфікації дій винних за ознакою вчинення торгівлі людьми за попередньою змовою групою осіб (що свідчить у першу чергу про підвищений ступінь суспільної небезпечності вчинюваного злочину у порівнянні з основним складом) необхідно встановити спільну участь як мінімум двох суб'єктів злочину на боці хоча б одного із учасників незаконної угоди щодо передачі людини (або на боці «продавця», або на боці «покупця»).

Разом із цим слід визнати, що кваліфікуючу ознаку, котра аналізується, можна ставити в провину лише тій стороні злочинної угоди, де у вчиненні злочину брали спільну участь як мінімум двоє осіб [70, с. 346].

Використання службового становища передбачає вчинення злочину особою, яка є службовою особою. Нею може бути, наприклад, директор чи інша службова особа підприємства, яке здійснює посередницьку діяльність щодо працевлаштування за кордоном, директор будинку дитини, представник прикордонних військ, консульської служби, служби віз і реєстрації тощо.

Якщо злочин, передбачений ч. 2 ст. 149 КК України, вчинений працівником правоохоронного органу, його необхідно додатково кваліфікувати за ч. 3 ст. ст. 364 КК України, крім випадків, коли працівник правоохоронного

органу є військовою службовою особою (наприклад, військовослужбовцем ВСПЗС).

Особою, від якої потерпілий був у матеріальній або іншій залежності, слід вважати будь-яку особу, від якої залежить потерпілий. Може йтися про службове підпорядкування, підкорення чужій більш сильній волі, повну чи істотну матеріальну залежність утриманця тощо. Так, тією чи іншою мірою неповнолітні залежать від батьків, усиновителів, опікунів, піклувальників, вихователів, деякі непрацездатні особи – від набувачів їхнього майна за договором довічного утримання, студенти – від викладачів та адміністрації навчальних закладів, хворі – від лікарів та службових осіб, які вирішують питання про направлення на лікування, підлеглі – від начальників, підозрювані та обвинувачені – від слідчих і прокурорів, підсудні – від суддів та ін.

Особливо кваліфікованими видами торгівлі людьми (ч.3 ст.149) визнається вчинення тих самих дій: 1) щодо малолітнього; 2) організованою групою; 3) у поєднанні з насильством, яке є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого чи його близьких або 4) з погрозою його застосування, а так само 5) якщо вони спричинили тяжкі наслідки (ч. 3 ст. 149 КК України) [70, с. 346].

Поняття організованої групи містить ч. 3 ст. 28 КК України: «Злочин визнається вчиненим організованою групою, якщо в його готуванні або вчиненні брали участь декілька осіб (три і більше), які попередньо зорганізувалися у стійке об'єднання для вчинення цього та іншого (інших) злочинів, об'єднаних єдиним планом з розподілом функцій учасників групи, спрямованих на досягнення цього плану, відомого всім учасникам групи». Це поняття й покладене в основу змісту особливо кваліфікуючої ознаки, що аналізується.

Для поставлення в провину особі ч. 3 ст. 149 КК України за ознакою вчинення злочину організованою групою слід установити всі ознаки організованої групи, що передбачені в ч. 3 ст. 149 КК України. Саме цим відрізняється вчинення торгівлі людьми за попередньою змовою групою осіб від вчинення торгівлі людьми організованою групою. При цьому для

кваліфікації дій членів організованої групи не має значення, які саме дії, що містять у собі ознаки складу торгівлі людьми, ними виконувалися [70, с. 346]. Тяжкими наслідками вчинення злочину, передбаченого ч. 3 ст. 149 КК України, можуть бути визнані тяжка хвороба (СНІД, венерична хвороба, втрата репродуктивної здатності, переривання вагітності, психічна хвороба або інший розлад здоров'я, поєднаний зі стійкою втратою працездатності не менш ніж на одну третину, тощо), заподіяння потерпілому тяжкого тілесного ушкодження, самогубство жертви злочину чи зникнення її безвісти тощо.

Оскільки психічне ставлення до тяжких наслідків, передбачених ч. 3 ст. 149 КК України, може характеризуватися тільки необережністю, то у разі умисного ставлення винної особи до смерті потерпілого або до заподіяння йому тяжких тілесних ушкоджень, вчинене необхідно кваліфікувати за статтями 115 або 121 КК України.

Підводячи підсумок, слід зазначити, що вирішення питання про об'єктивну сторону розглядуваного складу злочину дозволить не тільки спростити норму, але й звільнити її від «ярма» зайвих самотійних діянь, якими вона в даний момент насичена й котрі значно ускладнюють її тлумачення і розуміння. Чітке визначення об'єктивної сторони даного складу злочину дозволить судовим і прокурорським органам, як і органам досудового слідства системи МВС України, чітко бачити межі злочинного в діяннях осіб, легко здійснювати кваліфікацію дій винних, принципово визначаючи їхню роль при вчиненні злочину. Це дозволить виключити формалізм у прийнятті рішень з конкретних кримінальних справ і буде перешкодою недбайливим суб'єктам творити беззаконня.

РОЗДІЛ 3. Суб'єктивні ознаки складу злочину, передбаченого ст. 149 КК України «Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини»

3.1. Суб'єкт складу злочину, передбаченого ст. 149 КК України

Суб'єкт злочину – це один з елементів складу злочину, без якого кримінальна відповідальність неможлива [97, с. 22]. Установлення такого елемента складу злочину та його ознак відіграє важливу роль під час притягнення особи до кримінальної відповідальності та призначенні їй покарання за вчинене діяння. А. Н. Трайнін, підкреслює, що: «...там, де немає людини як винуватця злочину, там не може бути самого питання про наявність або відсутність складу злочину; більш того, де немає осудної людини, яка досягла за законом встановленого віку, там немає і самого питання про кримінальну відповідальність і склад злочину» [98, с. 213]. Про значимість суб'єкта злочину свідчить і те, що, якщо об'єкт, об'єктивна і суб'єктивна сторони злочину існують протягом короткого часу – тільки в момент вчинення злочину, то суб'єкт здебільшого залишається незмінним (з юридичного погляду) аж до моменту розслідування кримінального провадження.

Без повного уявлення про суб'єкт злочину загалом, неможливо глибоко дослідити проблеми встановлення суб'єкта злочину, передбаченого ст. 149 КК України «Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини». Все зазначене вимагає зосередження уваги на дослідженні основних ознак даного поняття.

Відповідно до чинного закону про кримінальну відповідальність (Розділ IV КК України «Особа, яка підлягає кримінальній відповідальності») суб'єктом злочину, особою, відповідальною за вчинення суспільно небезпечних дій, може бути лише фізична особа, яка досягла встановленого законом віку, осудна, тобто здатна розуміти суспільну значущість своїх дій та керувати ними (ст. 18 КК України). Не випадково тому юридичні особи (підприємства, установи, організації, політичні партії, громадські організації тощо) не можуть бути суб'єктами злочинів за чинним законодавством України.

Умовно вважають, що об'єктивно суспільно небезпечне діяння може вчинити будь-яка особа, а суб'єктом злочину може бути лише та особа, яка наділена ознаками, установленими в законі. Ці ознаки нерозривно пов'язані з іншими елементами складу злочину. Саме своїми суспільно небезпечними діями суб'єкт спричиняє шкоду об'єкту посягання, діючи при цьому умисно чи з необережності. Суб'єкт злочину – це не абстрактне юридичне поняття, яке існує поза часом і простором. Суб'єкт злочину – це людина, яка живе і вчиняє злочинні дії в суспільстві щодо інших [99, с. 5].

Отже, особа може нести кримінальну відповідальність, якщо вона: 1) є фізичною особою, тобто людиною; 2) є осудною; 3) досягла віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність [70, с. 344]. Виявлення ознак загального суб'єкта має важливе значення під час кваліфікації злочину, оскільки відсутність хоча б однієї з них виключає суб'єкт як елемент складу злочину, а отже, виключає склад злочину і кримінальну відповідальність.

У ст. 22 чинного КК України законодавцем сформульовані положення про вік, із якого можлива кримінальна відповідальність. Таким чином, загальним віком кримінальної відповідальності є вік людини, якій на момент учинення нею злочину виповнилось 16 років. Лише за деякі види злочинів законодавчо встановлений вік кримінальної відповідальності – 14 років. Перелік таких злочинів даний у ч. 2 ст. 22 КК України. Можна зробити висновок, що суб'єктом злочину, передбаченого ст. 149 КК України, є тільки людина, яка досягла шістнадцятирічного віку. У такий спосіб виходить, що за злочин – «Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини» законодавчо передбачений загальний вік кримінальної відповідальності.

Дозволимо собі не погодитися з таким станом справ. Насамперед хочеться відзначити, що злочин, передбачений ст. 149 КК України, ніяк не відноситься до розряду нетяжких, а навіть навпаки, діяння, описане в ч. 1 ст. 149 КК України, є тяжким, а в ч. 2 і ч. 3 – особливо тяжким. Це підкреслює суспільну небезпеку торгівлі людьми, тому що в процесі її

вчинення відбувається протиправне посягання на основні права людини (право на свободу та особисту недоторканність).

Теорія і практика свідчать про те, що, як правило, даний злочин вчинюється або групою осіб, або організованою злочинною групою. Про це, зокрема, свідчать і факти з практики. Так, у ході спецоперації правоохоронних органів провінції Валенсія були заарештовані 15 громадян СНД, причетних до торгівлі людьми. За офіційними повідомленнями, біля половини заарештованих – українці. У потерпілих відбирали паспорти й особисті речі, а потім змушували займатися некваліфікованою і низькооплачуваною роботою. Кожен такий «працевлаштований» повинен був виплатити за «надані послуги» від 5 до 15 тисяч доларів, що вказувало на рабську працю. Жінок поставляли в будинки розпусти Іспанії, Тунісу і Марокко. За словами самих заарештованих, їх вербувальні пункти знаходилися в Києві та Володимирі [40, с. 27].

Наступним прикладом є опубліковане в газеті «Факти» повідомлення наступного характеру: «Прокуратура Івано-Франківської області вперше відкрила кримінальне провадження за фактом торгівлі людьми. Обвинувачення пред'явлене мешканцю області, який організував злочинну групу і під приводом працевлаштування жінок на роботу офіціантками в престижних барах і ресторанах Західної Європи вивозив їх за межі України і продавав сутенерам для сексуальної експлуатації» [100].

Всі члени групи чітко виконують певні функції і діють за узгодженим планом, переслідуючи при цьому єдину мету. Загальну характеристику торговців людьми визначити дуже складно, оскільки неможливо виділити характерні особливості – загальні для всієї категорії злочинців. Дуже великий віковий діапазон (від 15 до 50 років), різний рівень освіти (від незакінченої середньої до вищої), громадянство, національність також є різноманітними. Ніхто не займається цими злочинними діями самостійно – злочини вчиняються виключно злочинними групами, а також більшість злочинців не мають легального місця роботи, а займаються тільки цим злочинним бізнесом. Таким чином, більш розширена характеристика злочинця в цьому випадку залежить

від того, яку функцію він виконує. Як правило, спеціалізована злочинна група по торгівлі людьми зосереджує в собі такі ланки:

1) Організатори – в їхні функції входить вирішення фінансових питань, зв'язок з корумпованими співробітниками місцевої поліції, участь в торгах привезеного «живого товару», постачання в публічні будинки жінок. Найчастіше це виконують і громадяни інших країн. Тобто країн призначення (зазвичай, це чоловіки, хоча зустрічаються випадки, коли ці функції виконують жінки – громадянки України). Ще їх називають сутенерами, замовниками, покупцями, які потім і експлуатують жертву в області секс-індустрії, порноіндустрії як дешеву робочу силу і т.п.

2) Помічники – основними їхніми функціями є налагодження зв'язків, розміщення замовлень, зустріч жертв з подальшим «працевлаштуванням», організація процесу вербування. Як правило, це жінки, які були в свій час в ролі жертви, але побачивши прибутковість цього бізнесу, почали займатися цим самі (у літературі це явище отримало назву «друга хвиля»). Займаються цим жінки віком від 20 до 30 років, які найчастіше мають дітей віком 2 – 5 років. Помічники іноді виконують основні функції в механізмі експортування жінок.

3) Вербувальники – в їхні функції входить «обробка жертви», вербування для вивозу, а саме – надання неправдивої інформації щодо місця і умов роботи, проведення співбесід. Працівники правоохоронних органів зустрічаються з такою ситуацією, коли функцію вербувальників дуже часто виконують матері жінок «другої хвилі» (приблизний вік 42 – 57 років).

4) Кур'єри – особи, які перевозять жінок і гроші. Іноді «посада» кур'єра відсутня в ланцюзі, а функції перевезення може виконувати помічник, а іноді і сам організатор [101, с. 268].

Кваліфікація злочинних діянь вказаних осіб відбувається за правилами кваліфікації злочинів, вчинених групою осіб або організованою злочинною групою, в залежності від ролі, яку кожний співучасник виконував. Однак не слід забувати, що кожний співучасник відповідає за спільно вчинений злочин у

межах індивідуальної відповідальності (у межах ним вчиненого й усвідомленого).

Існують також особи, котрі допомагають вказаним вище суб'єктам на різних стадіях злочинної діяльності. Ці особи можуть не бути членами організованої злочинної групи, а також не знати істинні цілі звернення до них суб'єктів злочинної діяльності. До них відносяться:

- фотографи, які виготовляють фотографії, необхідні для видачі закордонних паспортів чи інших проїзних документів, а також фотографії самих жінок, які використовуються для реклами серед іноземних клієнтів;
- посадові особи паспортно-візових та міграційних служб, в обов'язки яких входить видача іноземних паспортів чи інших проїзних документів, а також контроль перебування іноземців в регіоні експлуатації;
- провідники залізничних пасажирських поїздів і водії міжнародних перевезень [102, с. 6].

Існування споріднених зв'язків в злочинному ланцюзі (дочка – мати; чоловік – дружина) є дуже характерним для даного виду злочину. Така сімейність підвищує рівень організованості цих груп. Додає їм оперативності при вирішенні поточних завдань і збільшує рівень конспірації.

Продовжуючи почату нами тему, слід зазначити, що потерпілими від такого злочинного «бізнесу» можуть бути не тільки дорослі жінки, але і зовсім юні. Не є таємницею, що, люди (у тому числі й малолітні), як правило, набагато спокійніше й щиріше спілкуються або зі своїми однолітками, або з людьми, які хоч і старші за них, але не набагато. Саме в такому випадку досягається кульмінація в спілкуванні, оскільки одновікові люди набагато більше довіряють один одному, уважаючи, що в них однакові інтереси. Тому вони легше йдуть на контакт у розмові та простіше піддаються домовленостям. Навряд чи є дивним факт того, що сучасне суспільство на відміну від радянського характеризується надзвичайною криміналізацією. Бідність, неможливість працевлаштування й освіти через корумпованість майже всіх сфер життєдіяльності є одними з головних чинників залучення до кримінального бізнесу великої кількості

людей. І в першу чергу це стосується підліткової частини населення України, яка розуміючи батьківську неспроможність забезпечувати родину належним чином, у багатьох випадках вирішується на вчинення злочинів. На це давно звернули увагу верховоди злочинного світу. Усвідомлюючи наявність такої ситуації, вони докладають максимальних зусиль, щоб вона працювала їм на користь. Так, підлітків залучають у різні злочинні сфери, зокрема, як вербувальників дівчат для подальшої сексуальної експлуатації останніх, тобто як знаряддя вчинення торгівлі людьми. Злочинні об'єднання мають досить грошей і сили, щоб зацікавити такого малолітку (мається на увазі підліток від 14 до 16 років) працювати на себе. Вербувальник в даному випадку взагалі не буде злочинцем, бо законодавчо він не підпадає під ознаки суб'єкта через те, що не досяг 16-ти річного віку, а доведення вини організаторів торгівлі людьми у використанні підлітків як вербувальників, є навряд чи реальним процесом. У такому випадку для злочинців буде цілком витриманий принцип «і вовки ситі, і вівці цілі». Маловірогідне, що чотирнадцятирічний підліток самостійно зможе вчинити дії, що входять до об'єктивної сторони розглядуваного суспільно небезпечного діяння, але за допомогою злочинної групи, яка буде надавати йому значну підтримку, це можливо і відкидати цього не можна. До того ж, торгівля людьми в своїй сутності не такий вже складний для свідомості злочин, щоб його не міг скоїти чотирнадцятирічний підліток за підтримки дорослих. Людина, якій виповнилося 14 років, в змозі самостійно розуміти загальну протиправність цього злочину (ще в п'ятому класі учні починають вивчати курс історії Стародавнього Світу, де мова йде про рабство, работоргівлю, про те, що ці явища є негативними і неприпустимими; на заняттях з літератури учням розповідають про кріпацтво, про те, як кріпаків міняли на їжу, собак тощо), а як наслідок цього – розуміти його суспільну небезпечність. Адже це ж не комп'ютерні злочини, де, зокрема, для того, щоб вчинити деякі кримінально карані дії, треба, наприклад, створити комп'ютерний вірус (необхідні особливі, спеціальні знання), що вже саме по собі являє складність.

В останні роки багато хто з криміналістів стурбований різким зростанням підліткової злочинності. Що стосується торгівлі людьми, то нами вже неодноразово вказувалося на її постійне зростання й на те, що ця форма злочинної індустрії все частіше цікавить організовану злочинність. Аналізуючи ст. 22 КК України, можна дійти висновку про те, що до числа злочинів, передбачених частиною другою цієї статті, законодавчо віднесено діяння, які взагалі не є тяжкими (ч. 1 ст. 185, ч. 1 ст. 186 КК України тощо), але законодавчо вік кримінальної відповідальності за їх скоєння встановлений з 14 років. За кваліфіковані ж склади злочину «Торгівля людьми...» передбачено загальний вік кримінальної відповідальності, тобто з 16 років. Ураховуючи швидкість зростання злочинів, пов'язаних з торгівлею «людським товаром», було б корисним заздалегідь понизити таку «планку» з 16 років до 14.

Деякі вчені можуть відповісти, а чи не буде такий крок занадто жорстоким. Уважаємо, що ні, оскільки «ця державна жорстокість» в такій ситуації буде нітрохи не більшою за аналогічну при вбивстві, терористичному акті тощо. Слід також зауважити, що в багатьох інших державах вік кримінальної відповідальності за вчинення злочинів встановлено взагалі низький. Наприклад, у Ірані з 6 років, у Ізраїлі та Йорданії – з 9, у Великобританії [103, с. 5] та Новій Зеландії – з 10 [104, с. 142]. Причому, навряд чи можна говорити про ці норми, як про деяку архаїку, яка не має практичного застосування, оскільки неповнолітні деліквенти підлягають кримінальній відповідальності в цих країнах не так вже й рідко [105, с. 55].

Про складність такого питання веде мову О.В. Процюк, наголошуючи, що «статистика говорить про значну кількість діянь, пов'язаних з торгівлею людьми, що вчиняються особами, які не досягли віку кримінальної відповідальності за цей злочин» [58, с. 84].

Максимального віку кримінальної відповідальності за торгівлю людьми, а втім, як і за інші злочини, у законі не встановлено. Тому особи, які в похилому віці вчиняють суспільно небезпечні діяння і визнаються осудними, є суб'єктами

злочину. Однак їх вік може бути врахований як законодавцем, так і судом як обставина, що пом'якшує відповідальність при призначенні покарання.

На закінчення потрібно зазначити, що, взагалі, коло осіб, що займаються «білим рабством», досить різноманітне. Це можуть бути і звичайні злочинці, і прості шахраї, і люди з нормальним статком у сім'ї та гарним заробітком, але яких тягне до «гострих відчуттів», тобто контингент найцікавіший. Але в останній час торговці «людським товаром» все менше й менше особисто беруть безпосередню участь у вербуванні людини, її переміщенні через державні кордони. Цим, як правило, займаються «посередники» – «жокеї» (з азіатських країн), латиноамериканські «койоти» (з Південної Америки) та інші.

З огляду на викладене, висловлюємо законодавцю пропозицію внести до КК України відповідні зміни, залишивши вік кримінальної відповідальності за злочин, передбачений ч. 1 ст. 149 кодексу, – з 16 років, а за злочини, передбачені ч. 2 і ч. 3, – визначити з 14 років.

Завершуючи розгляд питання, відзначимо, що теоретичне роз'яснення питання про суб'єкт злочину, передбаченого ст. 149 КК України, сприятиме правильному практичному застосуванню лише в тому випадку, коли ознаки вказаного поняття будуть достатньо конкретизовані та відповідати реальним умовам життя нашого суспільства.

3.2. Суб'єктивна сторона складу злочину, передбаченого ст. 149 КК України

У загальних рисах суб'єктивна сторона складу злочину уособлює психологічний зміст злочину, його внутрішній стосовно об'єктивної сторони бік. Вона є невід'ємною від інших елементів складу злочину, оскільки в психіці (свідомості) суб'єкта відображено всі об'єктивні якості злочинного діяння. Тому дослідження сутності і психологічного змісту всіх компонентів, що складають суб'єктивну сторону складу злочину, має досить важливе юридичне значення, оскільки надає необхідну правову та моральну оцінку вчиненому.

У юридичній літературі суб'єктивну сторону злочину визначають по-різному, проте суть зводиться до кількох критеріїв. По-перше, йдеться про психічне ставлення суб'єкта; по-друге, це психічне ставлення розглядають і враховують стосовно суспільно небезпечного діяння і його наслідків; по-третє, психічне ставлення суб'єкта повинна характеризувати конкретна форма вини – умисна чи необережна; по-четверте, до ознак, що утворюють суб'єктивну сторону злочину, зараховують також мотив і мету [106, с. 419]. Неоднозначними є погляди науковців стосовно емоційного стану, оскільки в одних джерелах він є ознакою суб'єктивної сторони складу злочину [107, с. 49], а в інших – про нього взагалі не згадують [108, с. 123].

У ст. 149 КК, яка передбачає відповідальність за торгівлю людьми, законодавець не називає ознаки суб'єктивної сторони, окрім для третьої і наступних форм мети – експлуатації людини – яка є його обов'язковою ознакою. Однак, як справедливо писав ще А.Н. Трайнін, «умовчання закону про форму вини не знімає питання про вину, а лише вимагає ретельного з'ясування думки законодавця для встановлення необхідної для даного складу форми вини» [98, с. 206]. Зрештою, точне встановлення вказаної ознаки забезпечує правильну кваліфікацію вчиненого суспільно небезпечного діяння, і, як наслідок, законну та обґрунтовану відповідальність винного.

Тому, суб'єктивна сторона зазначеного злочину характеризується прямим умислом і, як правило, корисливим мотивом.

Поняття прямого умислу сформульовано законодавцем у ч. 2 ст. 24 КК України: «Прямим є умисел, якщо особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачала його суспільно небезпечні наслідки і бажала їх настання» [64, с. 22]. Наведене законодавче формулювання прямого умислу дозволяє стверджувати, що його зміст складається з певних інтелектуальних та вольових ознак. При цьому інтелектуальні ознаки полягають у тому, що при вчиненні злочину особа усвідомлює суспільно небезпечний характер свого діяння та передбачає його суспільно небезпечні наслідки, а вольова – особа бажає настання суспільно

небезпечних наслідків. Стосовно злочинів із формальним складом зміст прямого умислу обмежується інтелектуальним і вольовим ставленням особи до суспільно небезпечного діяння.

При цьому, незважаючи на те, що законодавче формулювання прямого умислу містить вказівку лише на усвідомлення особою суспільно небезпечного характеру вчинюваного діяння, слід виходити із правильної позиції переважної більшості вчених у тому, що свідомістю суб'єкта охоплюються і фактичні ознаки вчинюваного [71, с. 69]. Це обґрунтовується тим, що усвідомлення особою суспільної небезпечності діяння неможливе без усвідомлення (розуміння) фактичних його об'єктивних ознак, «котрі дають можливість оцінити діяння і наслідки як конкретний факт об'єктивної дійсності» [108, с. 47].

Усвідомлюючи фактичну та соціальну сторони своєї поведінки, суб'єкт тим самим усвідомлює її шкідливість для охоронюваних законом суспільних цінностей, благ та інтересів. Відображення у психіці суб'єкта шкідливості його діянь є усвідомленням їх суспільної небезпечності.

Окрім законодавчого поділу умислу на прямий та непрямий у науці кримінального права за часом виникнення і формування, умисел класифікують також на заздалегідь обдуманний та такий, що виник раптово [71, с. 70]. Заздалегідь обдуманний умисел характеризується тим, що намір вчинити злочин і сам злочин відокремлені один від одного певним проміжком часу, протягом якого особа обдумує умови своєї майбутньої злочинної діяльності: розробляє план вчинення злочину, визначає способи дії, підшукує співучасників, намічає способи приховування слідів злочину тощо. Умисел, що виник раптово, характеризується відсутністю розриву в часі між його виникненням та реалізацією: злочин тут вчинюється особою відразу з виникненням умислу [108, с. 48].

Для торгівлі людьми не типовий умисел, що виник раптово. Вивчення судової практики показало, що вчинення цього злочину в переважній більшості випадків заздалегідь обдумується винним. Так по справі С. та М., засуджених

Тернопільським міським судом за торгівлю людьми, було встановлено наступне. С. для реалізації умислу на вчинення злочину прибув у місто Тернопіль, де розмістив рекламні об'яви в засобах масової інформації про набір молодих дівчат для роботи в місті Москва. Із тими, хто відгукнувся на ці об'яви, С. організовував зустрічі, під час яких обіцяв влаштувати бажаючих працювати продавцями на ринку. Однак після прибуття до Москви потерпілу О. невідомі особи шляхом застосування психічного насильства примушували займатися проституцією. Роботу в якості продавця, яку раніше їй в Тернополі обіцяв С., ніхто О. в Москві не пропонував [46, с. 78].

В даному злочині чітко прослідковується заздалегідь обдуманий умисел, що проявився у ретельному готуванні до скоєння злочину.

Як зазначалося, для третьої і наступних форм (вербування, переміщення, переховування, передача і одержання людини) обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони є мета експлуатації людини. Що стосується перших двох форм, то торгівля людьми та здійснення іншої незаконної угоди, об'єктом якої є людина, мають тягнути кримінальну відповідальність за ст. 149 КК України незалежно від того, чи вчинені вони із зазначеною метою. Інший підхід унеможливив би притягнення до відповідальності особи, яка здійснила продаж людини або передала її за іншою угодою, адже за допомогою існуючих процесуальних засобів практично неможливо довести, що винною особою факт подальшої – після продажу або іншої передачі – експлуатації людини усвідомлювався як неминучий (тим більше неможливим є усвідомлення того, що в подальшому покупець усиновить дитину, маючи за мету наживу, збагачення). Вказана мета може бути доведена, як правило, лише у випадках, коли винна особа систематично поставляє певним покупцям дітей для використання їх як жебраків або жінок для сексуальної експлуатації тощо. У більшості ж випадків продавцю насправді байдуже – буде покупець використовувати продану йому особу в порнобізнесі чи одружиться з нею.

Психічне ставлення до тяжких наслідків, передбачених ч. 3 ст. 149 КК України, може характеризуватися тільки необережністю.

Оцінка будь-якої людської поведінки неможлива без з'ясування її мотивів. Мотив, як відомо, з одного боку, є основою свідомої діяльності людини, а з іншого – характеристикою її особистості [109, с. 128]. Кримінальний мотив, як зазначає О. Джурич, є інтегральним психологічним фактором, який створює і визначає кримінальну поведінку, що охоплює організацію і вчинення злочину [110, с. 12].

Заслуговує на увагу те, що мотивами злочинів часто можуть бути спонукання, що сформувалися ще до вчинення протиправного діяння і проявилися в інших злочинних чи навіть правомірних діях винного, тобто стали стійкими мотивами поведінки. Наприклад, відомості про те, що винний в минулому керувався корисливими мотивами, постійно шукав можливості отримання додаткових доходів, скоював дрібні крадіжки тощо, хоча і не є прямою вказівкою на корисливий мотив цієї особи, проте можуть бути використані для припущення про їх наявність.

Користь як мотив торгівлі людьми – давній і, водночас, надзвичайно небезпечний стимул антисуспільної поведінки людей [111, с. 52]. Він проявляється в отриманні матеріальної винагороди в процесі купівлі-продажу людини, а також в отриманні вигоди в процесі експлуатації людини [102, с. 6]. Як негативна моральна якість і як явище суспільного життя, користолюбство виникло та розвивалось разом з виникненням та розвитком приватної власності, з появою антагоністичних протиріч між особистими та суспільними інтересами. Будучи в умовах панування приватної власності основним стимулом людських прагнень, користолюбство стає звичайним мотивом будь-якої діяльності [111, с. 52].

Загалом, поняття корисливого мотиву має значення лише у зв'язку з негативними, аморальними діями, від яких цей мотив зрештою отримує правову і моральну оцінку.

Мета експлуатації розкривається у примітці 1 до ст. 149 КК України. Під експлуатацією розуміються, серед інших її можливих форм, насамперед: 1) всі форми сексуальної експлуатації; 2) використання в порнобізнесі; 3) примусова

праця або примусове надання послуг; 4) рабство або звичаї, подібні до рабства; 5) підневільний стан; 6) залучення в боргову кабалу; 7) вилучення органів; 8) проведення дослідів над людиною без її згоди; 9) усиновлення (удочеріння) з метою наживи; 10) примусова вагітність; 11) втягнення у злочинну діяльність; 12) використання у збройних конфліктах [64, с. 35].

Перейдемо до розгляду кожної з форм експлуатації людини, передбачених у примітці 1 ч. 1 ст. 149 КК.

Сексуальна експлуатація. М.І. Хавронюк визначає сексуальну експлуатацію як «вид експлуатації праці особи в галузі проституції, під якою слід розуміти надання сексуальних послуг за гроші чи іншу матеріальну винагороду, або у суміжних сферах (скажімо, у сфері розпутних дій з дітьми, надання разових сексуальних послуг ув'язненим та деяким іншим особам, співжиття з метою систематичного отримання сексуального задоволення тощо), незалежно від того, чи дозволений у даній країні чи її окремих місцевостях цей вид діяльності» [70, с. 350].

Торгівля людьми, поєднана з подальшим втягненням потерпілої особи у проституцію чи з примушуванням її до заняття проституцією, кваліфікується за сукупністю злочинів, передбачених статтями 149 і 303 КК України.

Використання потерпілого в порнобізнесі. Слово «порнографія» означає таке зображення статевих відносин, котре характеризується крайньою натуралістичністю, цинізмом, і направлене на розпалювання низинних інстинктів людини [70, с. 351]. Під бізнесом розуміється діяльність, котра приносить доход, прибуток [40, с. 53]. У свою чергу використання потерпілого в порнобізнесі означає здобування особою, котра заволоділа людиною, прибутку за рахунок участі потерпілого у створенні різного роду предметів (фотографій, фільмів, слайдів, відео кліпів, інтернет-сайтів тощо), які містять зображення сфери статевого життя та характеризуються крайньою натуралістичністю, цинізмом або носять неприродний характер. Діяльність потерпілого від торгівлі людьми, пов'язана, наприклад, лише з безпосереднім задоволенням чиїхось статевих потреб, не являє собою створення предметів

порнографічного характеру а отже, і не може розглядатися як діяльність, що відноситься до сфери порнобізнесу. У свою чергу, подібні ситуації повинні розглядатися, як використання людини з метою сексуальної експлуатації, а не в сфері порнобізнесу.

Примусова праця передбачає працю, до якої особа примушується насильством чи будь-яким іншим способом і внаслідок якої відбувається присвоєння матеріальних результатів її праці (зокрема прибутку) власником засобів виробництва. Примусове надання послуг є різновидом примусової праці, коли остання здійснюється у сфері послуг. Експлуатація дитини, вчинена за відсутності незаконної угоди щодо неї, а так само без вербування, перевезення (переміщення), передачі, приховування та одержання, кваліфікується тільки за ст. 150 КК України.

Рабство, згідно з Конвенцією про рабство від 25 вересня 1926 р., – це стан чи становище людини, щодо якої здійснюються атрибути права власності чи деякі з них [22].

Під звичаями, подібними до рабства, у Додатковій конвенції про скасування рабства, работоргівлі та інститутів і звичаїв, подібних до рабства, від 7 вересня 1956 р. розуміються:

а) боргова кабала. У відповідності до ст. 1 вказаної конвенції боргова кабала являє собою «стан або становище, що виникає з надання боржником під заставу боргу або своєї власної праці, або праці іншої, підлеглої йому особи, якщо обґрунтована вартість цієї роботи чи служби не йде на ліквідацію боргу, або якщо тривалість і характер цієї служби відповідно не обмежується і не визначається» [22]. Таким чином, залучення особи в боргову кабалу передбачає поставлення потерпілого в стан повної, практично рабської залежності (підпорядкованості), що характеризується наявністю у потерпілого обов'язку повернути матеріальні (як правило, грошові) кошти іншій особі (особам) або компенсувати їх вартість своєю працею. Як справедливо відмічається в літературі, подібні ситуації, зокрема, виникають, коли у жінки, що потрапляє в публічний будинок на території іншої держави, відбирають документи та

грошові кошти, які їй належать, за умови їх повернення, якщо вона відпрацює власникові будинку всі понесені ним витрати у зв'язку з її приїздом [70, с. 348; 71, с. 210].

б) кріпацький стан – таке користування землею, коли користувач зобов'язаний за законом, звичаєм чи угодою жити і працювати на землі, що належить іншій особі і виконувати визначену роботу для такої іншої особи, за винагороду або без такої, і не може змінити такий свій стан;

в) будь-який інститут чи звичай, через які: жінку обіцяють за винагороду видати або видають заміж, без права відмови з її боку, її батьки, опікун, родина або інша особа; чоловік жінки, його родина або клан, за винагороду або без такої, мають право передати її іншій особі; жінка після смерті чоловіка передається у спадщину іншій особі;

г) будь-який інститут чи звичай, в силу яких дитина передається одним або обома своїми батьками чи своїм опікуном іншій особі, за винагороду або без такої, з метою експлуатації цієї дитини чи її праці.

Під вилученням у людини органів чи тканин необхідно розуміти процес хірургічного або іншого втручання в організм людини і позбавлення її належного їй органа чи тканини.

Усиновлення (удочеріння) – це здійснене на підставі рішення суду (а стосовно дитини, яка є громадянином України, але проживає за межами України, з дозволу урядового органу державного управління з усиновлення та захисту прав дитини) прийняття усиновлювачем у свою сім'ю на правах дочки чи сина. Під метою наживи при усиновленні (удочерінні) необхідно розуміти мету, яка досягається шляхом отримання будь-якої матеріальної вигоди або уникнення від певних витрат усиновленню (удочерінню). Зокрема, таке використання може виражатися в залученні усиновленого до зайняття жебрацтвом, азартними іграми, втягнення у злочинну діяльність, у вчиненні наступного після усиновлення (удочеріння) продажу потерпілого іншим особам тощо. У таких випадках такі діяння повністю охоплюються ст. 149 КК України і додаткової кваліфікації за ст. 304 не потребують.

У теперішній час, враховуючи положення нового Сімейного кодексу України, переслідування винними мети усиновлення (удочеріння) – наживи – можливе стосовно не лише тих випадків, коли в якості потерпілого від торгівлі людьми виступає неповнолітній, але й стосовно тих випадків, коли в якості потерпілого виступає повнолітній, тобто особа, яка досягла 18-річного віку. Так, відповідно до ч. 2 ст. 208 Сімейного кодексу України суд може у виняткових випадках винести рішення про усиновлення повнолітньої особи, яка не має матері, батька або позбавлена їх піклування. Таким чином, дії винних при здійсненні ними незаконної угоди щодо передачі потерпілого, який є повнолітнім, з метою його усиновлення (удочеріння) в комерційних цілях повинні бути кваліфіковані за ч. 1 ст. 149 КК України. Якщо в якості потерпілого в даній ситуації виступає неповнолітній, дії винних необхідно кваліфікувати за ч. 2 ст. 149 КК (вчинення дій, передбачених ч. 1 ст. 149 щодо неповнолітнього).

Примусова вагітність означає посягання на волю жінки, пов'язане з тим, що вона завагітніла, у тому числі шляхом штучного запліднення, у примусовому порядку.

Примусова вагітність, звернення в сексуальне рабство, примушування до проституції за Римським статутом Міжнародного кримінального суду (ст. 7) у певних випадках розглядаються як міжнародні злочини проти людяності, які може бути вчинено, наприклад, з метою зміни етнічного складу якого-небудь населення чи з метою вчинення інших серйозних порушень міжнародного права. Тому, якщо акт торгівлі людьми вчинено з метою примусової вагітності чи іншої експлуатації в контексті геноциду, вчинене слід кваліфікувати за ст. 442 КК України.

Під втягненням потерпілого у злочинну діяльність слід розуміти залучення його до участі у вчиненні хоча б одного злочину. Втягнення у злочинну діяльність передбачає всі види фізичного насильства і психічного впливу (переконання, залякування, підкуп, обман, шантаж, розпалювання почуття помсти, заздрості або інших низьких спонукань. Пропозиція вчинити

злочин, обіцянка придбати або збути викрадене, давання порад про місце і способи вчинення або приховування слідів злочину, вживання спиртних напоїв, наркотичних засобів разом з особою з метою полегшити схилення її до вчинення злочину тощо). При цьому потерпілий може бути залучений до вчинення злочину не тільки в якості виконавця (співвиконавця), але і в якості іншого співучасника (наприклад, пособника). Тут виникає питання про можливість притягнення потерпілого від торгівлі людьми до відповідальності за КК України за той злочин, у вчиненні якого він приймав участь. З урахуванням характеру та інтенсивності насильства, що застосовується до потерпілого, це питання може бути вирішено по-різному. Якщо в результаті застосування фізичного насильства особа повністю не могла керувати своїми вчинками, вона не підлягає кримінальній відповідальності (ч. 1 ст. 40 КК). У випадку, коли до потерпілого було застосовано фізичне насильство, яке повністю не подавляло його волю (тобто коли він все ж таки зберігав можливість керувати своїми вчинками), або якщо до потерпілого застосовувалося психічне насильство, питання про кримінальну відповідальність такої особи вирішується згідно правилам про крайню необхідність (ч. 2 ст. 40 ст. 39 КК).

Використання особи у збройних конфліктах. Слово «конфлікт» (від лат. *conflictus* – зіткнення) означає зіткнення протилежних інтересів, поглядів; серйозна суперечність, гострий спір [112, с. 258], а слово «збройний» – той, що відноситься до боротьби або нападу зі зброєю в руках [113, с. 100].

У науці міжнародного публічного права розмежовують два види збройних конфліктів: міжнародний збройний конфлікт та збройний конфлікт неміжнародного характеру [114, с. 348].

Під міжнародним збройним конфліктом розуміється збройне зіткнення або між державами, або між національно-визвольним рухом та метрополією (тобто між стороною, що повстала, та військом відповідної держави); під збройним конфліктом неміжнародного характеру – збройне зіткнення

антиурядових організованих збройних загонів зі збройними силами уряду, котре має місце на території однієї держави [114, с. 348].

Використання потерпілого у збройних конфліктах може бути поєднане як із залученням його до участі в міжнародному збройному конфлікті, так і в залученні до участі в збройному конфлікті неміжнародного характеру (наприклад, у конфліктах, що мали місце в Чечні, колишньої Югославії тощо). При цьому потерпілий від торгівлі людьми може бути залучений до участі в збройному конфлікті як у якості комбатанта (тобто особи, яка входить до складу збройних сил сторони конфлікту та приймає безпосередню участь у бойових діях), так і некомбатанта. До останніх, зокрема, відносять учасників збройних конфліктів, які не беруть безпосередню участь у бойових діях (інтендантський та медичний персонал, кореспонденти та репортери, духовенство і т.д.) [114, с. 353].

Перелік форм, який наведений у примітці до ст. 149 КК України, не є вичерпним. Саме тому тільки за ст. 149 КК України, без посилання на статті 143 і 144, має кваліфікуватися торгівля людьми, вчинена зокрема з метою трансплантації не лише органів, а й тканин людини або з метою вилучення крові у людини-донора.

В юридичній науці дискусійним залишається питання, коли винна особа переслідує інші цілі, ніж експлуатація людини, наприклад: використання купленої дитини з метою підтвердження вагітності, щоб здійснити вплив на одруження з цією особою чоловіка; вирішення проблеми материнства тощо [115, с. 8].

Крім того, враховуючи особливості складу досліджуваного злочину (наявності як мінімум двох сторін – продавця і покупця) мета та цілі у них можуть не співпадати. В зав'язку з цим на практиці можуть виникати проблеми у встановленні цілі – експлуатації людини, а, оскільки дана ознака є обов'язковою, то без неї особу неможливо притягнути до кримінальної відповідальності. Можливо, законодавцю необхідно відмовитися від використання як обов'язкової ознаки складу торгівлі людьми цілі –

експлуатації людини. На нашу думку, дане питання потребує самостійного ґрунтового дослідження.

1. Насамкінець відмітимо, що усі мотиви і цілі торгівлі людьми обов'язково підлягають з'ясуванню та доведенню. Вони мають значення не тільки для правильної кваліфікації. Неможливо також правильно індивідуалізувати відповідальність та покарання, вибрати найбільш ефективні методи виправлення та перевиховання злочинців без з'ясування усіх мотивів та цілей злочину.

ВИСНОВОК

Результати дослідження в першу чергу кримінально-правовому, а також інших аспектах, дають змогу охарактеризувати торгівлю людьми як багатогранну проблему, яка не може претендувати на роль нового для суспільства феномену, оскільки має вікову історію.

Проведене теоретичне дослідження дає змогу сформулювати певні узагальнюючі висновки щодо кримінально-правової характеристики торгівлі людьми.

1. Проведене історичне дослідження свідчить про великий ступінь суспільної небезпечності торгівлі людьми. Зроблено висновок відносно тенденції сучасної кримінально-правової політики, що проявляється в значному посиленні уваги держави до проблеми торгівлі людьми, особливо жінками та дітьми, та створенні конкретного механізму протидії цьому явищу, в тому числі і засобами кримінально-правового впливу.

Вивчення основних історичних напрямків міжнародної протидії торгівлі людьми дозволило усвідомити соціальну і правову сутність такого злочинного посягання.

2. Констатовано, що для юридичної науки визначення поняття торгівлі людьми залишається актуальним, оскільки сам термін «торгівля людьми» використовуються досить вузько. Однією з найбільших причин складності формулювання визначення є включення як обов'язкової ознаки мети досліджуваного злочину – експлуатації людини.

Аналіз стану торгівлі людьми в Україні засвідчив, що із сукупності соціальних факторів, що зумовлюють поширення такого явища, безпосередньо викликали появу та обумовленість існування ст. 149 КК України, основними є: економічні, соціально-політичні, правові, психологічні та інші чинники.

3. Родовим об'єктом групи злочинів, до якої належить торгівля людьми, у чинній редакції норми є суспільні відносини, що забезпечують волю, честь та гідність особи. Основним безпосереднім об'єктом торгівлі людьми може бути або воля (свобода) або честь чи гідність.

У випадках, коли людина добровільно погоджується на свій продаж, приниження її честі та гідності цим злочином не відбувається. На наш погляд, від торгівлі людьми в усіх без винятку випадках страждає суспільна моральність, у зв'язку з чим статтю, що передбачає відповідальність за торгівлю людьми, доцільно було б розмістити у розділі XII Особливої частини КК України «Злочини проти громадського порядку та моральності».

Додатковим факультативним об'єктом торгівлі людьми можуть виступати відносини, пов'язані зі здоров'ям, життям людини, встановленим порядком здійснення посадовими особами своїх повноважень, порядком перетинання державного кордону, а також із правом дитини виховуватися в сім'ї з батьками, та з правом батьків виховувати дитину.

Наведено аргументи на користь того, що людина (жертва) у злочині, передбаченому ст. 149 КК України, є предметом цього злочину.

Торгівля людьми можлива лише у формі дії, що може виражатися у таких формах: 1) торгівля людьми; 2) здійснення іншої незаконної угоди, об'єктом якої є людина; 3) вербування людини; 4) переміщення людини; 5) переховування людини; 6) передача людини; 7) одержання людини. Обов'язковою ознакою злочину, передбаченого ч. 1 ст. 149 КК України, якщо він вчиняється у третій – сьомій формах, є спосіб, що проявляється у використанні: 1) обману; 2) шантажу; 3) уразливого стану особи.

За способом конструювання об'єктивної сторони складу злочину торгівля людьми відноситься до злочинів з, так званим, формальним складом, момент закінчення цього злочину залежить від особливостей окремих дій, які належать до об'єктивної сторони.

4. Суб'єктом злочину, передбаченого ст. 149 КК України, може бути фізична, осудна особа, яка досягла 16-річного віку. Пропонується у ч.ч. 2, 3 ст. 149 КК України знизити вік, з якого може наставати кримінальна відповідальність, – до 14 років.

5. Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом і, як правило, корисливим мотивом. Для третьої і наступних форм вчинення торгівлі

людьми (вербування, переміщення, переховування, передача і одержання людини) обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони є мета експлуатації людини.

Насамкінець відмітимо, що, з метою захисту жертв торгівлі людьми, законодавцеві доцільно було б прийняти Закон протидії торгівлі людьми. На наш погляд, це створило б передумови для протидії торгівлі людьми та пов'язаній з нею злочинній діяльності, у деякій мірі підвищило б ефективності роботи з виявлення таких злочинів та осіб, що їх учиняють, допомогло б у вирішенні питання щодо реінтеграції осіб, які постраждали від торгівлі людьми.

Підводячи підсумки, вважаємо за необхідне зазначити, що торгівля людьми – це сучасна форма работоргівлі, відроджена в результаті соціально-економічних проблем в суспільстві, направлена на забезпечення фінансового збагачення широко розгалуженої транснаціональної організованої злочинності, одного із найприбутковішого тіньового бізнесу у світі. Це, в свою чергу, є реальною загрозою для міжнародної безпеки людства. Саме тому нагальною є потреба об'єднання правоохоронних органів і громадськості для здійснення комплексної протидії торгівлі людьми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Товариство Червоного Хреста інформує. Торгівля людьми: небезпека зростає [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zdrav/ck.ua?article=50> – Заголовок з екрану.
2. Ліщишин П. Протидія торгівлі людьми – пріоритетний напрямок діяльності правоохоронних органів / П. Ліщишин // Крок. – 2002. - № 8. – С. 5.
3. Негодченко Д. О. Порівняльно-правовий аналіз кримінальної відповідальності за торгівлю людьми в Україні та Німеччині / Д. О. Негодченко // Право і суспільство. – 2012. – № 4. – С. 194–197.
4. Международное уголовное право / Блищенко И. П., Каламкарян Р. А., Карпец И. И. и др. ; отв. ред. Кудрявцев В.Н. – М. : Наука, 1995. – 172 с.
5. Грушевський М. Ілюстрована історія України / Грушевський М. – Львів : Друкарня “С.В. Кульженко”, 1913. – 524 с.
6. Біблія або книги Святого письма Старого й нового заповіту. – 3 мови давньоєврей. й грецької на укр. дослів. наново перекладена. – К. : Укр. Бібл. Тов., 2002. – 1375 с.
7. Хрестоматія з історії держави і права зарубіжних країн : навч. посіб. для юрид. вищих навч. закладів і фак.: у 3 т. / за ред. В. Д. Гончаренка. – К. : Ін Юре. – 1998. – Т. 1. – 1998. – 504 с.
8. Антропология мировой правовой мысли: в 5 т. / Нац. обществ. науч. фонд; рук. науч. проекта Г. Ю. Семигин – М. : Мысль, 1999. – Т. 4 : Россия XI – XIX в.в. – 813 с.
9. Законодательство Петра I. – М. : Юрид. лит., 1997. – 880 с.
10. Есипов В. В. Уголовное право. Часть Особенная. Преступления против личности и имущества / Есипов В. В. – М. : Изд. кн. маг. “ПРАВОВЪДЪНІЕ”, 1913. – 216 с.
11. Гогель С. Юридическая сторона вопроса о торговле белыми женщинами в целях разврата / С. Гогель // Вестник права. – 1899. – № 5. – С. 108–119.

12. Дерюжинский В. Ф. Международная борьба с торговлею женщинами / В. Ф. Дерюжинский // Журнал министерства юстиции. – 1902. – №8. – С. 174–209.
13. Written submission of dr. Laura J. Lederer, director, the protection project // The Sex Trade: Trafficking of Women and Children in Europe and the United States. – Washington, 1999. – June 28. – P. 54–66.
14. Российское законодательство X – XX веков : в 9 т. – М. : Юрид. лит., 1984 – Т. 1. Законодательство Древней Руси. – 1984. – 432 с.
15. Соборное Уложение 1649 г. : текст, комментарии / Г. В. Абрамович, А. Г. Маньков, Б. Н. Миронов, В. М. Панеяха. – (рук. авт. кол.) А. Г. Маньков. – Л. : Наука, 1987. – 163 с.
16. Таганцев Н. С. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных 1885 г. / Таганцев Н. С. – СПб. : Тип. М. Меркушева, 1912. – 1218 с.
17. Таганцев Н. С. Уголовное уложение 22 марта 1903 г. / Таганцев Н. С. – СПб. : Тип. М. Меркушева, 1904. – 1122 с.
18. Кримінальний кодекс УРСР : зі змінами до 1-го жовтня 1928 р. : 5-е офіц. вид. – Харків : Юрид. вид-во НАРКОМЮСТУ УРСР, 1929. – 136 с.
19. Панов В. П. Сотрудничество государств в борьбе с международными преступлениями : учеб. Пособие / Панов В. П. – М. : Юрист, 1993. – 160 с.
20. Історія України : курс лекцій у двох книгах. – К. : Либідь, 1991. – Кн. 1. – 1991. – 573 с.
21. Горбунова О. Г. Міжнародні документи та законодавство зарубіжних країн стосовно проституції, торгівлі жінками та змушування їх до роботи у секс-бізнесі / О. Г. Горбунова // Вісник Університету внутрішніх справ. – 1999. – Спеціальний випуск. – С. 14–22.
22. Конвенция о рабстве от 25 сентября 1926 г. с изменениями, внесёнными Протоколом от 7 декабря 1953 г. // Україна в міжнародно-правових

відносинах. Боротьба із злочинністю та взаємна правова допомога : зб. докум. (укр. і рос. мовами). – К. : Юрінком., 1996. – Кн 1. – С. 131–135.

23. Дополнительная конвенция об отмене рабства и институтов, схожих с рабством от 7 сентября 1956 г. // Україна в міжнародно-правових відносинах. Боротьба із злочинністю та взаємна правова допомога : зб. докум. (укр. і рос. мовами). – К. : Юрінком., 1996. – Кн. 1. – С. 136–143.

24. Загальна декларація прав людини 1948 р. // Права людини. Міжнародні договори України, декларації, документи / упоряд. Ю. К. Качуренко. – К. : Наукова думка, 1992. – С. 18–24.

25. Европейская конвенция о защите прав и основных свобод человека от 4 ноября 1950 г. // Юридический вестник. – 1998. – №4. – С.17–28.

26. Україна в міжнародно-правових відносинах. Боротьба із злочинністю та взаємна правова допомога : зб. докум. (укр. і рос. мовами).- К. : Юрінком, 1996. – Кн 1. – 1184 с.

27. Конвенция о борьбе с торговлей людьми и эксплуатацией проституции третьими лицами от 21 марта 1949 г. // Україна в міжнародно-правових відносинах. Боротьба із злочинністю та взаємна правова допомога : зб. докум. (укр. і рос. мовами). – К. : Юрінком., 1996. – Кн 1. – С. 144–154.

28. Торговля людьми : противодействие и защита прав женщин : сб. материалов / под общ. ред. Левченко Е. Б. – К. : Укр. ин-т соц. исследований, 2008. – 132 с.

29. Декларація про викорінення насильства проти жінок від 20 грудня 1993 р. // Нелегальна міграція та торгівля жінками у міжнародно-правовому контексті / за ред. Ю.С. Шемшученка. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, Київський ун-т права, Нац. акад. внутр. справ України, 2001 : у 2 кн. – Кн. 2. Ч.3. – С. 226–230.

30. Гагская Министерская Декларация европейских рекомендаций относительно эффективных средств предупреждения и борьбы с торговлей женщинами в целях сексуальной эксплуатации // Сборник материалов по проблеме предотвращения торговли людьми. – К., 1999. – №1. – С.18–21.

31. Сборник документов по истории уголовного законодательства СССР и РСФСР 1917–1952 г.г. / под. ред. Голякова И. Т. – М. : Гос. изд. юрид. лит., 1953. – 463 с.

32. Уголовный кодекс УССР от 28 декабря 1960 г. // Ведомости Верховного Совета УССР. – 1961. – № 2. – Ст. 14.

33. Конвенция о принудительном или обязательном труде 1930 г. // Міжнародне законодавство про охорону праці. Конвенції та рекомендації МОП у трьох томах. – К. : Основа, 1997. – Т. 1. – С. 353–363.

34. Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 р. // Бюлетень міністерства Юстиції України. – 2001. – № 2. – С. 255–273.

35. Резолюция о приведении в соответствие законодательств государств-участников по вопросам изъятия, пересадки и трансплантации материалов организма человека № (78)29, принятая Кабинетом министров Совета Европы 11 мая 1978 г. // Права человека и профессиональная ответственность врача в документах международных организаций / Ассоциация психиатров Украины. – К., 1996. – С. 102–104.

36. Рекомендация №1046 (1986) по использованию эмбрионов и плодов человека в целях диагностики, терапии, научных исследований, промышленного использования и торговли, принятая 38-й очередной сессией Парламентской Ассамблеи Совета Европы // Права человека и профессиональная ответственность врача в документах международных организаций / Ассоциация психиатров Украины. – К., 1996. – С. 100–102.

37. Матеріали платформи дій четвертої всесвітньої конференції зі становища жінок (витяги) Пекін, Китай. 4-15 верес. 1995 рр // Діяльність органів внутрішніх справ по запобіганню торгівлі людьми : навч. посібник / за ред. О. М. Бандурки. – Харків : Вид-во НУВС, 2001. – С. 218–228.

38. Протокол о предупреждении и пресечении торговли людьми, особенно женщинами и детьми, и наказании за неё, дополняющий конвенцию ООН против транснациональной организованной преступности // Овчинский В. С. XXI век против мафии. Криминальная глобализация и Конвенция ООН против

транснаціональної організованої преступності. – М. : ИНФРА*М, 2001. – С.107–123.

39. Короткіх Л. В. Методичні рекомендації куратору студентської групи за темою «Торгівля людьми» / Короткіх Л. В. – Луганськ : Східноєвроп. нац. ун-т ім. ім. В. Даля, 2008. – 12 с.

40. Куц В. М. Прокурорські засоби протидії торгівлі людьми : наук.-практ. посіб. / Куц В. М., Орлеан А. М. – К. : Варта, 2007. – 168 с.

41. Закон України № 3316 - IV від 12 січня 2006 року «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо вдосконалення відповідальності за торгівлю людьми та втягнення в заняття проституцією» // Україна в міжнародно-правових відносинах. Боротьба із злочинністю та взаємна правова допомога : зб. докум. (укр. і рос. мовами). – К. : Юрінком., 1996. – Кн 1. – С. 136–138.

42. Постанова КМУ № 1768 від 25 вересня 1999 р. «Про Програму запобігання торгівлі жінками та дітьми» // Україна в міжнародно-правових відносинах. Боротьба із злочинністю та взаємна правова допомога : зб. докум. (укр. і рос. мовами). – К. : Юрінком., 1996. – Кн 1. – С. 156–162.

43. Підгородинський В. М. Відповідальність за торгівлю людьми за кримінальним законодавством України : автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. юрид наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» В. М. Підгородинський. – Одеса, 2005. – 19 с.

44. УМВС України в Волинській області інформує [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [police.gov.ua > index.php?id=1430](http://police.gov.ua/index.php?id=1430). – Заголовок з екрану.

45. Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми від 16.05.2005 р. // Україна в міжнародно-правових відносинах. Боротьба із злочинністю та взаємна правова допомога : зб. докум. (укр. і рос. мовами). – К. : Юрінком., 1996. – Кн 1. – С. 184–189.

46. Орлеан А. М. Кримінально-правова характеристика торгівлі людьми : монографія / Орлеан А. М. – Х. : СІМ, 2005. – 179 с.

47. Криминология : учебник / под ред. Н. Ф. Кузнецовой, Г. М. Миньковского. – М. : Изд-во БЕК, 1998. – 556 с.

48. Тініка Бекер. Між репресіями та зміцненням позицій жінок / Тініка Бекер // Матеріали міжнародного семінару «Пошук шляхів вирішення проблеми запобігання торгівлі жінками в Україні та формування Комплексної програми дій» (Київ, 13-14 травня 1998р.). – К., 1998. – С. 21–32.

49. Высоцкая А. В нынешнем году в стране уже будет 3,2 миллиона безработных / А. Высоцкая // Факты. – 2001. – 20 января. – С. 2.

50. Дубинка В. «Живой товар» для «цивилизованных стран» / В. Дубинка // Коммунист. – 1998. – № 19. – С. 12.

51. Максюта М. М. Вдосконалення діяльності правоохоронних органів щодо запобігання торгівлі людьми / М. М. Максюта // Вісник Національного університету внутрішніх справ. – 2001. – Вип. 14. – С. 45-48.

52. Цебрій В. 2001 рік. Осінь. Раби поверталися в Полтаву / В. Цебрій // Полтавський вісник. – 2001. – 7 грудня. – С. 14.

53. Левченко К. Інформаційна кампанія в засобах масової інформації по запобіганню торгівлі жінками та дівчатами в Україні / К. Левченко // Матер. міжнар. сем. «Пошук шляхів вирішення проблеми запобігання торгівлі жінками в Україні та формування Комплексної програми дій» (Київ, 13-14 травня 1998р.). – К., 1998. – С. 88–92.

54. Інтерфакс-Україна. Статистика // Бизнес. – 2001. – № 49. – 3 декабря. – С.43.

55. Косинская Н. Во время судебных заседаний адвокаты обвиняемых в торговле «живым товаром» величали пострадавших девушек «так называемыми потерпевшими» / Н. Косинская // Факты. – 2000. – 29 ноября. – С. 8.

56. Запобігання торгівлі жінками : посіб. для вчит. навч. закладів системи заг. сер. освіти. – Харків : Вид-во Ун-ту внутр. справ, 2000. – 184 с.

57. Орлеан А. М. Причини та умови існування торгівлі людьми в Україні та боротьба з цим явищем / А. М. Орлеан // Становлення правової держави в Україні : проблеми та шляхи вдосконалення правового регулювання:

колективна монографія / В. В. Жук, Е. Ю. Ільченко, В. В. Снегірьов та ін. – Дніпропетровськ : Наука і освіта, 2001. – С. 114–118.

58. Процюк О. В. Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо передачі людини / О. В. Процюк // Проблеми кримінально-правових наук : історія, сучасність, міжнародний досвід (пам'яті проф. П. П. Михайленка) : тези доп. наук.-теорет. конф. – К. : Київський нац. ун-т внутр. справ, 2009. – С. 82–84.

59. Тацій В. Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві України : навч. посіб. / Тацій В. Я. – Х. : Укр. юрид. акад., 1994. – 76 с.

60. Гельфер М. А. Некоторые вопросы общего учения об объекте преступления в советском уголовном праве / М. А. Гельфер // Ученые записки Всесоюзного юридического заочного института. – М., 1959. – Вып. 7. – С. 39 – 59.

61. Гаухман Л. Д. Квалификация преступлений : закон, теория, практика / Гаухман Л. Д. – М. : АО «Центр ЮрИнфоР», 2001. – 316 с.

62. Лащук Є. В. Предмет злочину в кримінальному праві України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Лащук Єфрем Вікторович. – К., 2005. – 262 с.

63. Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник для студентів юрид. спец. вищ. закладів освіти / [М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов та ін.]; за ред. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – К. : Юрінком Інтер; Х. : Право, 2001. – 416 с.

64. Кримінальний кодекс України [Електронний ресурс] : закон України від 05. 04. 2001 р. № 2341-III із змін., внес. згідно із Законами України та Рішеннями Конституційного Суду : за станом на 04. 07. 2013 р. № 3718-17. – Електрон. дан. (1 файл). – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>. – Назва з екрана.

65. Коржанський М. Й. Кваліфікація злочинів : навч. посіб. / Коржанський М. Й. – К. : Атіка, 2002. – 640 с.

66. Осмонов А. Уголовная ответственность за оскорбление : автореф. дис... к-та юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / А. Осмонов. – М., 1972. – 20 с.
67. Цанава М. А. Уголовная ответственность за преступления против чести и достоинства граждан по советскому уголовному праву : автореф. дис... к-та юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» М. А. Цанава. – М., 1990. – 23 с.
68. Наумов А. В. Российское уголовное право. Общая часть : курс лекций / Наумов А. В. – М. : Изд-во БЕК, 2000. – 590 с.
69. Пінаєв А. А. Деякі питання кримінально-правової оцінки розбою / А. А. Пінаєв // Проблеми правознавства. – 1972. – Вип. 22. – С. 81–87.
70. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. – 5-те вид., переробл. та допов. / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – К. : Юридична думка, 2009. – 1326 с.
71. Кримінальний кодекс України : наук.-практ. коментар / відп. ред. Е. Л. Стрельцов. – 5-те вид., перероб. та допов. – Х. : ТОВ «Одіссей», 2008. – 800 с.
72. Баулін Ю. В. Система злочинів проти особистої волі людини / Ю. В. Баулін // Злочини проти особистої волі людини : зб. матер. наук.-практ. семінару (Харків, 19-20 вересня 2000 р.) / під ред. В. В. Сташиса. – Харків : Книжкове видавництво «Лествиця Марії», 2002. – С. 23–26.
73. Сташис В. В. Непосредственный объект и его значение для квалификации преступлений / Сташис В. В., Панов Н. И. // Проблемы правоведения. – 1989. – Вып. 50. – С. 83–91.
74. Козак В. А. Кримінальна відповідальність за торгівлю людьми (аналіз складу злочину) : дис... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Козак Вадим Анатолійович. – Х., 2003. – 196 с.
75. Архів Старокиївського районного суду м. Київ за 2009р., справа №1-305.

76. Архів Суворовського місцевого суду м. Херсон за 2012 р., справа №1-39/02.
77. Архів Суворовського районного суду м. Херсон за 2012 р., справа №1-384.
78. Мульченко В. Проблеми охорони честі та гідності особи у кримінальному законі / В. Мульченко // Право України. – 2002. – №10. – С. 41–44.
79. Филановский И. Г. Социально-психологическое отношение субъекта к преступлению / Филановский И. Г. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1970. – 173 с.
80. Смитиенко В. Н. Уголовно-правовая охрана здоровья населения в СССР / Смитиенко В. Н. – К. : Вища шк. Головное изд-во, 1989. – 243 с.
81. Новий тлумачний словник української мови у чотирьох томах / уклад. Яременко В. В., Сліпушко О. М. – К. : Аконіт, 1999. – Т. 2. – 1999. – 911 с.
82. Глушков В. О. Глобальные сети современной нелегальной миграции / В. О. Глушков // Борьба с преступностью за рубежом. – 2002. – Вып. 3. – С. 8-11.
83. Кудрявцев В. М. Проблеми визначення ознак об'єктивної сторони посягання на життя носіїв судової влади або їх близьких родичів у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною зі здійсненням правосуддя / В. М. Кудрявцев // Прокуратура. Людина. Держава. – 2004. – № 9. – С. 54 – 62.
84. Воробей П. А. Поняття злочину : лекція / Воробей П. А. – К. : Нац. акад. внутр. справ України, 1999. – 28 с.
85. Денисов С. Ф. Кримінальна відповідальність за торгівлю неповнолітніми / Денисов С. Ф., Мислива О. О. // Вісник Університету внутрішніх справ МВС України. Спец. випуск. – 1999. – С. 55–61.
86. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка. Т. 2 / Владимир Даль. – М. : Рус. яз., 1999. – 654 с.
87. Ожегов С. И. Словарь русского языка / С. И. Ожегов ; под ред. Н. Ю. Шведовой. – М. : Рус. яз., 1991. – 917 с.

88. Іващенко В. О. Торгівля жінками та дітьми (кримінологічні та кримінально-правові аспекти боротьби) : монографія / Іващенко В. О. – К., 2004. – 247 с.
89. Уголовный кодекс Российской Федерации. – 13-е изд. – М. : «Ось-89», 2004. – 192 с.
90. Уголовный кодекс Республики Беларусь: Принят Палатой представителей 2 июня 1999 года. / Обзорная статья А.В. Баркова. – Мн. : Амалфея, 1999. – 320 с.
91. Чи справді жінка продала свого сина за 320 тис. гривень ? [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [health.unian.net > ukr/detail/218333](http://health.unian.net/ukr/detail/218333). – Заголовок з екрану.
92. Marek Andrzej. Prawo karne. 3 wydanie zmienione i uaktualnione. – Warszawa: Wydawnictwo C.H. BECK, 2001. – 705 s.
93. Геродот. История в девяти книгах : пер. Г. А. Стратановского. – Л., 1972. – Кн. 2. – 1972. – 362 с.
94. Ухвала Колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 29 січня 2004 року, справа № 5-5180.
95. Кримінальне право України. Загальна частина : [підруч. для студ. юрид. вузів і фак.] / Г. В. Андрусів, П. П. Андрушко, В. В. Бенківський та ін. – К. : Юрінком Інтер, 2000. – 512 с.
96. Цивільний кодекс України : за станом на 29 берез. 2006 р. / Верховна Рада України. – Офіц. вид. – К. : Парлам. вид-во, 2006. – 400 с. – (Сер. «Б-ка офіц. видань»).
97. Лень В. В. Осудність у кримінальному праві і законодавстві : монографія / Лень В. В. – Д. : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2008. – 180 с.
98. Трайнин А. Н. Общее учение о составе преступления / Трайнин А. Н. – М. : Госюриздат, 1957. – 363 с.
99. Розенко В. І. Суб'єкт злочину : лекція / В. І. Розенко, В. К. Матвійчук. – К. : Укр. акад. внутр. справ, 1993. – 36 с.

100. Три украинские девушки были проданы польским сутенерам всего за \$1650 // Факты. – 2001. – 27 апреля.
101. Карпов Н. С. Криміналістична характеристика торгівлі людьми / Н. С. Карпов // Університетські наукові записки, 2005. – № 3(15). – С. 268–273.
102. Журавлев С. Ю. Квалификационные основы и содержание отдельных элементов криминалистической характеристики преступной деятельности, связанной с торговлей людьми и использованием рабского труда / С. Ю. Журавлев // Российский следователь, 2007. – № 24. – С. 3–6.
103. Яценко С. С. Питання удосконалення інституту кримінальної відповідальності неповнолітніх / С. С. Яценко // Проблеми удосконалення кримінального та кримінально-процесуального законодавства : міжв. зб. наук. праць. – К. : Українська академія внутрішніх справ, 1993. – С. 3–15.
104. Решетников Ф. М. Правовые системы стран мира : справочник / Решетников Ф. М.. – М. : Юрид. лит-ра, 1993. – 256 с.
105. Милюков С. Ф. Российское уголовное законодательство : опыт критического анализа / . – СПб. Милюков С. Ф.: СПБИНВЭСЭП, Знание, 2000. – 279 с.
106. Курс уголовного права. Общая часть : учебник. Т. 1 / под ред. Н. Ф. Кузнецовой, И. М. Тяжковой. – М. : Изд-во «Зерцало», 1999. – 592 с.
107. Кримінальне право в запитаннях і відповідях. Загальна частина : посіб. для підгот. до іспитів / за заг. ред. В. А. Клименка. – К. : Атіка, 2003. – 288 с.
108. Кримінальний кодекс України : науково-практичний коментар / [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, С. Б. Гавриш та ін.] ; за заг. ред. В. Т. Маляренка, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – [2-ге вид., перероб. та доповн]. – Х. : Одиссей, 2008. – 848 с.
109. Савченко А. В. Мотив і мотивація злочину : монографія / Савченко А. В. – К. : Атіка, 2002. – 144 с.

110. Джурич О. Порухення норм гуманітарного права : Значення встановлення кримінальних мотивів / Джурич О. – К. : ВЦ «Академія», 2009. – 40 с.
111. Волков Б. С. Мотив и квалификация преступлений / Волков Б. С. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1968. – 166 с.
112. Словарь иностранных слов / [сост. А. Я. Абрамович, Г.А. Афанасьева, Г.П. Барсанов и др.] – М. : Русский язык, 1989. – 624 с.
113. Неклюдов Н. А. Руководство Особенной части русского уголовного права / Неклюдов Н. А.. – СПб. : Типография Шредера, 1887. – 776 с.
114. Международное право : учебник / [Б. М. Ашавский, К. Г. Борисов, В. Г. Бояршинов и др.] ; под ред. Ю. М. Колосова и В. И. Кузнецова. – М. : Междунар. отношения, 1998. – 624 с.
115. Волков К. А. Торговля несовершеннолетними: вопросы ответственности и совершенствования практики применения / К. А. Волков // Российский следователь. – 2007. – №10. – С.7–10.
116. Волкова О. В. Личная свобода как объект уголовно-правовой охраны / О. В. Волкова // Российский следователь. – 2009. – №16. – С.5–7.
117. Кубов Р. Х. Торговля людьми как вид транснациональной преступности / Р. Х. Кубов // Российский следователь. – 2008. – №1. – С.30–32.